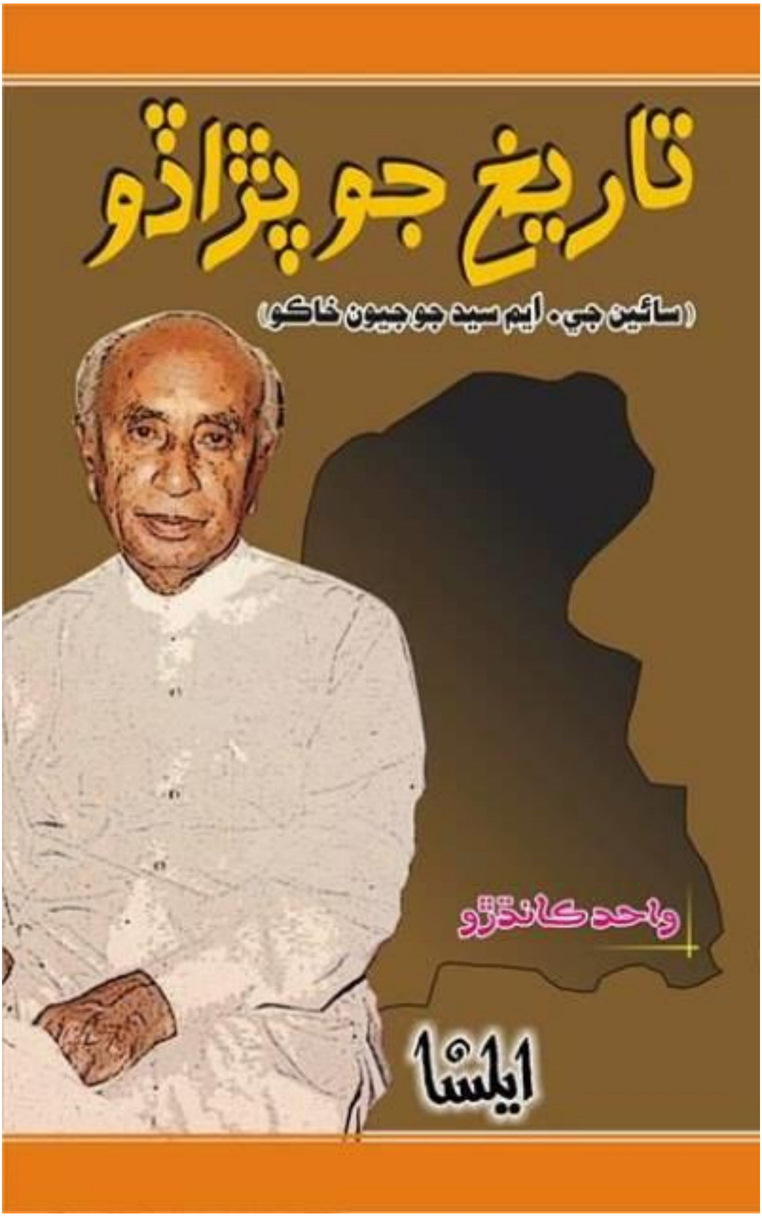
تاريخ جو پڙاڏو
(سائين جي. ايم سيد جو جيون خاڪو)
واحد ڪاندڙو
ايلسا

تاريخ جو پڙاڏو

(سائين جي ايم سيد جو جيون خاڪو)

ترتيب ۽ تصحيح

واحد ڪانڊڙو

ايلسا پبليڪيشن، حيدرآباد

2017ع

ڊجيٽل ايڊيشن:

2018ع

سنڌ سلامت ڪتاب گهر

اَلا شال سمجهون، مَقامِ سنائي،
اسان جي سُڃاڻپ جنهن آ ڪرائي،
رکي ڪين ڪنهن لاءِ مَن ۾ مدائي،
سدا جنهن جي سيني ۾ سڀ لاءِ سڻائي،
سڄي عُمر اَرپيائين، سنڌ ۽ سنڌين کي،
اِهو آهي ’آسي‘ اسان جو سنائي.

(آسي زميني)

ڪتاب جا حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: تاريخ جو پڙاڏو

موضوع: تعارفي خاڪو

ترتيب: واحد ڪانڊڙو

ڇاپو: پهريون 2017ع

ڳاڻيٽو: 1000

ڪمپوزنگ: نظير چانڊيو

ٽائيٽل: عرفان ميمڻ

ڇپائيندڙ: ايلسا پبليڪيشن، حيدرآباد

قيمت: /100

انتساب

سائين جي.ايم سيد جي پوٽي

سيد **ضياءُ شاهہ** جي نالي

- واحد ڪانڌڙو

ڪنهن تولو ڏنو ڪنهن ماسو ڏنو ڪنهن ڪَڻو

گهٽن ڪان گهٽو سيد ڏِنو سنڌ کي.

ـ ڄام نظام ڏامراهو

سنڌ سلامت پاران :

سنڌ سلامت ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن سلسلي جو نئون ڪتاب ”**تارخ جو پڙاڏو**“ اوهان اڳيان پيش آهي. هي ڪتاب سنڌ جي محسن شخصيت، سياستدان، فلسفي ۽ ڏاهي سائين **جي ايم سيد** جو جيون خاڪو آهي، جنهن تي تصحيح ۽ ترتيب **واحد ڪانڌڙو** صاحب ڪئي آهي.

ڪي ماڻهو شخصيتون ناهيندا آهن، ڪي ماڻهو تاريخ جوڙيندا آهن ۽ ڪي ماڻهو نظرين جا فاتح هوندا آهن؛ پر سائين جي.ايم سيد، اُهو ماڻهو هو، جنهن ۾ اُهي سموريون خوبيون مِڙيُ مُٽ ٿيون هُيون. ڪيس نہ ڪا فتويٰ ٽوڙي سگهي ۽ نہ ڪا تنقيد پنهنجيءَ راهہ تان هٽائي سگهي. سيد جيڪي شخصيتون ناهيون، اُنهن بہ پاڻ ملهايو.

واحد ڪانڌڙي، سائين جي.ايم. سيد جي جيون خاڪي کي ترتيب ڏئي، ”تاريخ جو پڙاڏو“ جي نالي سان هيءُ ڪتابچو ڇپرايو آهي، اهو اسان جي عام ماڻهوءَ لاءِ سائينءَ جي شخصيت کي سمجهڻ ۾ مدد فراهم ڪندو.

هي ڪتاب **ايلسا پبليڪيشن، حيدرآباد** پاران 2017ع ۾ ڇپايو ويو. ٿورائتا آهيون پياري علينواز آريسر جا جنهن ڪتاب جي ڪمپوز ڪاپي سنڌ سلامت ڪتاب گهر لاءِ موڪلي.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

فهرست

- پنهنجي پاران: واحد ڪانڌڙو
- ٻه اکر: نواز آريسر
- پوڙهو باغي (نظم): شيخ اياز

سائين جي.ايم سيد جو جيون خاڪو

- جنم، ننڍپڻ
- تعليم:
- سماجي ۽ سياسي زندگي:
- گانڌيءَ سان ملاقات:
- انجمن سادات مٽياريءَ جو قيام:
- لوڪلبورڊ جي ميمبر جي حيثيت ۾ اسڪولن جو قيام:
- سنڌ جي ممبئي کان آزادي تحريڪ ۾ حصو وٺڻ:
- ڪراچي ضلعي ڪو آپريٽو انسٽيٽيوٽ جو بنياد وجهڻ:
- سنڌ هاري ڪميٽيءَ جو بنياد وجهڻ
- ڪراچيءَ جي مختلف جماعتن جو ميمبر:
- سنڌ جي بمبئي کان آزادي ۽ سيد جي مسلم ليگ ۾ شموليت:
- وزارتون ملڻ کانپوءِ ادارن جو بنياد وجهڻ:
- الهه بخش سومري جي شهادت:

- پهريون ڀيرو نظربند ٿيڻ:
- پاڪستان نيشنل پارٽيءَ جو قيام:
- متحده محاذ جي پليٽ فارم تان چونڊجي اچڻ
- اينٽي ون يونٽ فرنٽ قائم ڪرڻ
- بزم صوفياءِ سنڌ جو بنياد:
- 4 مارچ 1967ع واقعو۽ ايوبي آمريت
- سنڌ متحده محاذ جو قيام:
- ون يونٽ جو ٽٽڻ:
- جيئي سنڌ محاذ جو بنياد وجهڻ:
- لاڏاڻو:
- اولاد
- سنڌي ڪتاب
- اردو ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب
- انگريزيءَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب
- شاعرن جي سيد کي ڀيٽا

❒

پنهنجي پاران

او منهنجا سائين، منهنجا رهبر! توهان هي ڪهڙو خواب ڏٺو بظاهر تہ گُلاب جي گُلن جي خوشبوءِ هو، پر اُن جي ساپيان لاءِ اهو ڪهڙو عذاب هو، جيڪو تو نہ سَنو! عشق جو امتحان شروع ٿي ويو، جيلن جا دَر کُلي ويا، نظربنديءَ جا حُڪمناما، تقرير ۽ تحرير تي بندش، ڪتابن تي پابنديون، هُنن جي طرف کان صرف ۽ صرف حُڪم هُئا، پر تو پنهنجا نيڻ بند ڪري، پنهنجي محبوب قوم جي آزاديءَ لاءِ سڀ ڪجهہ سَنو ڪڏهن ڪنهن کان شڪايت نہ ڪئي. تو پنهنجي خواب جي معصوم پکيءَ کي وقت جي بازن کان لڪايو. اهو سپنو، جيڪو مظلوم ماڻهن جي نيڻن جو تو وٽ امانت هو. جنهن جنهن ڏٺو تنهن سَٽُ ۾ سِرُ ڏيڻ جي آچ ڪئي.

او منهنجا سائين، سن جا سائين، سنڌو درياهہ جي ڪناري وٽان، پاٽيءَ تو ٻُڪ پري، هن غلاميءَ جي اُجاريءَ قوم جي اُج لاهڻ لاءِ، هر هر ڪٽي اچڻ جي ڪوشش ڪئي. لڪيءَ جا جبل توکي ڏسي رهيا هُئا، شاهدي تہ رني ڪوٽ بہ ڏيندو، پر منهنجا سائين! تنهنجو خواب محڪوم ماڻهن جي نيڻن ۾ سمائجي چُڪو آهي، هن مٽيءَ جي خوشبوءِ ۾ تُنهنجي رُوح جو هُڳاءُ آهي. سن جا سائين! تُنهنجي معصوم عشق جو پڙاڏو، صدين پُڄاڻا تاريخ جي هر دَور ۾ سڏ کي سڏ ڏيندو رهندو. هي **’تاريخ جو پڙاڏو‘** تاريخ جي ورقن مان هڪ گُل جي صورت ۾ آندو اٿم، انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا جي ٿورن سان تُنهنجي عاشقن کي قبول پوي.

تاريخ
3 جنوري 2017ع

خادمِ سنڌ
واحد ڪاندڙو

پہ اکر

انسان جي زندگيءَ جو فڪري محرڪ سوچ آهي، انسان جڏهن سوچڻ شروع ڪري ٿو تہ اُن جي سامهون ڪيترائي مسئلا ڪر ڪڻي جاڳن ٿا، ۽ جڏهن انسان اُنهن مسئلن جي ڇنڊڇاڻ ڪري ٿو تہ فيصلي ڪُن گهڙيءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

جڏهن انسان فيصلو ڪرڻ تي اچي ٿو تہ هُو ڪنهن نہ ڪنهن نتيجي تي پهچڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. انسان بنيادي طور هڪ سوچيندڙ جِيو آهي: پوءِ اُها سوچ اجتماعي هُجي يا انفرادي، سماجي هُجي يا قومي. سوچ جو عمل جيئن هلندو رهي ٿو، تيئن اُن ۾ نوان خيال جنم وٺن ٿا ۽ ڪيترائي نتيجا حاصل ٿين ٿا.

(ڊاڪٽر الهداد ٻوهيو)

ٻوهيي صاحب جي مٿين نُڪتن جي روشنيءَ ۾ سائين جي.ايم. سيد جي زندگيءَ جي سيني پاسن کي ڏسجي تہ، سائين جي.ايم. سيد جي سوچ جو دائرو وسيع هو. سندس سوچ انفرادي نہ، پر اجتماعي هُئي: جيتوڻيڪ ڪيترائي ماڻهو انفرادي طور سوچيندا آهن ۽ انفرادي زندگي جيئڻ جا عادي هوندا آهن، پر سائين ڪڏهن بہ انفرادي طور نہ سوچيو. سندس سوچ ۽ لوچ، سنڌ ۽ سنڌي قوم لاءِ هُئي، هن پنهنجي زندگيءَ جي مختلف وقتن ۾ ڪيترائي تاريخ ساز فيصلا ڪيا: سياسي طور ڪيتريون تبديليون آنديائين، پر سوچ ۽ فيصلن ۾ تبديل نہ ٿيا تہ سندن مضبوط ارادا، تبديل نہ ٿيو تہ سندس نظريو. اهڙيءَ ريت سائين جي.ايم. سيد جي زندگي، عمل جي ميدان ۾ گُذري. پاڻ سدائين عوام جي هُجومن ۾ رهيو ۽ عوام سان گڏ رهيو.

هڪڙو وقت هو جڏهن پير، مير، وڏيرا پُٺتي جي سحر ۾ ورتل هُئا. اُن وقت سنڌ جو شعور سيد سان بيٺل هو ڇاڪاڻ تہ سيد اُنهن جي رُوح جي ڳالهہ ڪئي هُئي. اُنهن جي احساسن کي زبان سيد ڏني هُئي. ورهاڱي وقت جڏهن سنڌ جي پڙهيل لکيل ماڻهن جي هڪڙي وڏي آبادي، سنڌ کان لڏي هند هلي وئي هُئي، اُن وقت سيد ئي اُهو ماڻهو هو جنهن اُن کوٽ کي محسوس ڪندي ’ادب ڇو ۽ ڇالاءِ‘ جهڙو فڪري مضمون لکيو ۽ اُن ۾ ادب جي سيني پاسن تي تفصيلي لکيو ۽ اديب جي ڪردار کي پڌرو ڪيو. نہ فقط ايترو پر سيد اُهو پهريون ماڻهو هو جنهن شاهہ لطيف جي قومپرستيءَ ۽ انسان دوستيءَ واري پاسي کي ’پيغامِ لطيف‘ جهڙو ڪتاب لکي نِروار ڪيو. اهڙيءَ طرح سائين جي.ايم. سيد ’قومي ڪلچر‘، ’سنڌ جا سُورما‘ ۽ ’سنڌوءَ جي ساڃاهہ‘ جهڙا فڪري ڪتاب لکي، سنڌي ماڻهن کي هڪڙو دڳ مُهيا ڪري ڏنو. اُن ڪري يقين سان چئي سگهجي ٿو تہ سنڌ جي شعور کي اُڀارڻ ۽ اُن کي سنئين دڳ تي آڻڻ وارو پهريون ماڻهو سائين جي.ايم سيد آهي.

اڪثر چيو ويندو آهي تہ قومي تحريڪ نتيجا حاصل نہ ڪري سگهي آهي، پر آءٌ فقط ايترو چوندس تہ جي قومي تحريڪ نتيجا حاصل نہ ڪري سگهي آهي تہ پوءِ ماڻهو حق گُهرڻ لاءِ روڊن تي ڪيئن آيا؟ پاڻيءَ جي کوٽ هُجي يا بجليءَ جي اکبوٽ هُجي، هر وقت سنڌي ماڻهو احتجاج ڪري ٿو. نوڪرين ۾ نظرانداز ڪرڻ تي سنڌي ماڻهو اقتدار جي مسند تي ويٺلن جي ڳچين ۾ هٿ وجهي ٿو. ايوانِ صدر ۾ ويٺل ماڻهو بہ اڄ اهو چوي تہ مون کي اُن ڪري برداشت نہ ٿو ڪيو وڃي، جو آءٌ سنڌي صدر آهيان. ڇا اِها جي.ايم سيد جي نظريي جي فتح ناهي؟ ڇا اِها قومي تحريڪ جي محنتن جو نتيجو ناهي؟ دنيا جو ڪهڙو اهڙو مُلڪ آهي، جنهن چند ڏينهن ۾ آزادي ورتي هُجي؟ ڪڏهن

ڪڏهن جدوجهد جا مرحلا صدين تائين هلندا آهن، ڪڏهن ڪڏهن آزاديءَ جي خوبصورت مومل پيو نسل ماڻيندو آهي. بنيادي ڳالهہ هوندي آهي غلاميءَ کي سمجهڻ جي، غلاميءَ کي نندڻ جي، غلاميءَ مان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ جي؛ ۽ جدوجهد جا اُهي طريقا اسان کي جي.ايم سيد سيکاريا آهن. غلامي ۽ آزاديءَ جي فرق کان اسان کي جي.ايم سيد واقف ڪيو آهي. سيد ڪو سياستڪار نہ هو جو هُو صرف اليڪشن جي لاءِ سوچي، پر هُو رهبر هو مفڪر هو ۽ مفڪر ايندڙ نسلن جي لاءِ سوچيندا آهن. هُو اُنهن نسلن جي لاءِ اهڙو خوبصورت باغ پوکي ويندا آهن، جنهن جو ميوو کائيندي هُو سرهائي محسوس ڪري سگهن، لذت ماڻي سگهن. سيد ايندڙ نسلن جي سوچ پنهنجي ذهن ۾ رکي، اقتداري سوچ کان پاسيرو ٿيو ۽ ايندڙ نسل جو ڳاٽ فخر سان اُوچو ڪرڻ خاطر جيل جون صعوبتون سٺائين ۽ نظربنديون پوڳيائين.

سائين جي.ايم سيد، جيتري سنڌ سان محبت ڪندو هو سنڌي ماڻهو بہ ساڻس اوتري محبت ڪندا هُئا. پهراڙين جا عام ماڻهو کيس ’جيئينم‘ ڪوٺيندا هُئا، جنهن جي معنيٰ آهي ’سدائين جيئي‘ حشو ڪيولراماڻيءَ کي پنهنجو ’استاد‘ مڃيندڙ سيد کي بنگلاديش جي عظيم اڳواڻ شيخ مُجيب ’رهبر‘ جو خطاب ڏنو هو ۽ پاڻ کي سيد جو سياسي شاگرد سڏائيندو هو. اُهو حشو جنهن کان جڏهن سنڌ ڇڏائي وئي هُئي تہ هُو ڄڻ بيگانو ٿي ويو هو. پارت جي گهٽين ۾ رولاڪيون ڪندڙ حشو ماڻهن کي چوندو هو تہ سنڌ اهڙي ماڻهو کي جنم ڏنو آهي، جيڪو اسان کي پيهر سنڌ وٺي ويندو. پر اُن حشوءَ جو هند ۾ اُهو قدر نہ ٿي سگهيو ۽ هُو رولاڪين ۾ پٽڪندي اوچتو گُم ٿي ويو. اهڙيءَ ريت سيد کي پهريون پيرو ’سائين‘، جديد سنڌي شاعريءَ جي باني شيخ اياز

ڪونيو هو ۽ پوءِ واقعي هُو سچي سنڌ جو سائين ۽ رهبر بڻجي ويو. محمد امين کوسو پنهنجي هر خط ۾ سيد کي 'مُحبيم' (مُنهنجا محب) لکندو هو ۽ سائين جي.ايم سيد هر قومي ڪارڪن کي خط جي جواب ۾ 'مُحبيم' لکندو هو.

وقت ۽ حالتون انسان کي گهڻو ڪُجهہ سيکاريندا آهن. سائين جي.ايم سيد بہ حالتن کان گهڻو ڪُجهہ سِکيو هو ۽ هُن انهن مرحلن مان گُذرندي, سنڌ جي جڙ تہ حقيقي تصوير جوڙي ورتي هُئي; جنهن لاءِ هن پنهنجي مجازي عشق جي بہ قُرباني ڏئي ڇڏي هُئي ۽ سچي زندگي 'آزاد سنڌ' جا خواب اکين ۾ سانڍي رکيا هُئائين. کيس پُورو ويساهہ هو تہ سنڌ ضرور آزاد ٿيندي ۽ اُنهيءَ آزاديءَ لاءِ جاکوڙيندي, هُن تنقيدن جا تير بہ سَٺا, ڪوڙيون فتوائون بہ ٻُڌيون, دوستن جون دغابازيون بہ برداشت ڪيون, پر پنهنجي نظريي تان هڪ پَل لاءِ بہ نہ ٿِڙيو. اهو سندس عشق جو ڪمال هو.

ڪي ماڻهو شخصيتون ٺاهيندا آهن, ڪي ماڻهو تاريخ جوڙيندا آهن ۽ ڪي ماڻهو نظرين جا فاتح هوندا آهن; پر سائين جي.ايم سيد, اُهو ماڻهو هو, جنهن ۾ اُهي سموريون خوبيون مِڙيل مُٺ ٿيون هُيون. کيس نہ ڪا فتويٰ ٽوڙي سگهي ۽ نہ ڪا تنقيد پنهنجيءَ راهہ تان هٽائي سگهي. سيد جيڪي شخصيتون ٺاهيون, اُنهن بہ پاڻ ملهايو. آءٌ سمجهان ٿو, سنڌ جي اندر جيتري تنقيد سائينءَ تي ڪئي وئي, ايتري ٻئي ڪنهن تي شايد ئي ٿي هُجي! اڄ جڏهن شعور جون ڏياٽيون ٻرڻ لڳيون آهن تہ اُهي سمورا نقاد کيس پنهنجو رهبر تسليم ڪرڻ تي مجبور ٿيا آهن. سائين جيڪي بہ فيصلا ڪيا, سي وقتائتا ڪيا; جيتوڻيڪ چيو ويندو هو تہ سيد وقت کان اڳ ۾ 'آزاديءَ جو نعرو' ڏنو. اُن حوالي سان واضح ڪندو هلان تہ ون يونٽ جي دَور ۾ جڏهن سائينءَ

’بزمِ صوفياءِ سنڌ‘ جو بنياد وڌو هو تہ، حيدر بخش جتوئي سميت سيني اُن جي مخالفت ڪئي هُئي تہ هن قهري دور ۾ اهڙي ڳالھہ ڪرڻ، سواءِ نقصان جي ٻيو ڪُجهہ بہ پلئہ نہ پوندو! پر اُتي موجود شيخ اياز چيو هو تہ ’سيد جو وقتائتو فيصلو آهي، ڇاڪاڻ تہ جيستائين فوجين کي اِها ڳالھہ سمجهہ ۾ ايندي، تيستائين هيءَ تحريڪ گهڻو اڳتي نڪري چُڪي هُوندي،‘ پوءِ وقت ثابت ڪيو تہ ’بزمِ صوفياءِ سنڌ‘، سنڌ ۾ هڪڙي اهڙي شعور کي اُڀاريو ۽ فڪر جي اهڙي لاٽ ٻاري، جو اُن کي وِسائڻ، فوجين جي وس ۾ ئي نہ رهيو. ساڳئي طريقي سان سائينءَ جڏهن ’جيئن ڏٺو آهہ مون‘ لکيو هو، تڏهن بہ اڪثريت راءِ اها هُئي تہ هي ڪتاب هن وقت نہ لکڻ گُهربو هو. نتيجي طور اُهو ڪتاب ڇپيو ۽ بندش بہ پئي، پر تاريخ سيد جي اُونهيءَ سوچ جو اِيپاس ڪري ڇڏيو آهي، جو اڄ اُهو ئي ڪتاب سنڌي، اردو، انگريزي ۽ ٻين ٻولين ۾ ڇپجندو رهي ٿو ۽ ڏينهون ڏينهن ان ڪتاب جي اهميت وڌندي رهي ٿي. ڪالھہ تائين ’جيئي سنڌ‘ جو نعرو، موت جو وارنٽ هو، پر اڄ اسيمبليءَ ۾ بہ ’جيئي سنڌ‘ جي نعري جي گونج ٻڌڻ ۾ اچي ٿي تہ جماعت اسلاميءَ جي جلسن ۾ بہ جيئي سنڌ جو نعرو ٻُڌڻ ۾ اچي ٿو. ان مان ثابت ٿيو تہ سائين، هتان جي سسٽم کي سمجهي چُڪو هو، اُن ڪري هُن هر فيصلو سوچي سمجهي پئي ڪيو. هُن چاهيو ٿي تہ اِهي سڀ ڳالهيون هُنن کان هضم ڪرائيبيون ۽ پوءِ آهستي آهستي ماڻهو پاڻهي اصل مقصد ڏانهن موٽ ڪائيندا.

ثقافتي ڏينهن ملهائڻ جا اعلان اڄ ڪٽي ڪير بہ ڪري، پر ثقافت کي اُجاگر ڪرڻ وارو سيد ئي آهي، اڄ جي سڄي سنڌ ٽوپي اجرڪ تي جُهمريون ٿي هڻي تہ اِهو ٻج بہ سيد جو ڇٽيل آهي. اِها سيد جي سوچ ۽ نظريي جي ڪاميابي آهي. سيد لاءِ چيو ويندو هو تہ هُو

دهريو آهي، پر هُن جي زندگيءَ جو جائزو وٺجي تہ سائينءَ جهڙو مُتقي ۽ پرهيزگار ٻيو ڪو ڪونہ هُوندو. سائينءَ جا خطبا پڙهي ڏسجن، اُنهن ۾ ’قرآن پاڪ جون آيتون‘ موجود آهن، ۽ ٻين مذهبن جي تعليمات جا بہ عڪس موجود آهن، جن جي سائينءَ تشريح پڻ ڪئي آهي. سائين، ڪارڪنن سان اولاد ڪان بہ وڌيڪ پيار ڪندو هو. اڄ ڪو هڪڙو اهڙو ليڊر ڏيکاريو، جيڪو اهڙو عمل ڪندو هُجي!

اُن ڪري سائين جي.ايم سيد کي سمجهڻو آهي تہ اُن جي جيون ۾ جهاتي پائڻي پوندي، سندس زندگيءَ ۽ عمل کي پرکڻو پوندو.

اسان جي دوست واحد ڪانڌڙي، سائين جي.ايم. سيد جي جيون خاڪي کي ترتيب ڏئي، **”تاريخ جو پڙاڏو“** جي نالي سان هيءُ ڪتابچو ڇپرايو آهي، اهو اسان جي عام ماڻهوءَ لاءِ سائينءَ جي شخصيت کي سمجهڻ ۾ مدد فراهم ڪندو. جيتوڻيڪ هيءُ جيون خاڪو اڳ ۾ بہ انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا ۾ ڇپيل آهي، [۽ اُن جي تياريءَ ۽ نظرثانيءَ جو ڪم ڊاڪٽر فهميده حسين ۽ تاج جويي جو هو بلڪ اُن جو 75٪ حصو تاج جويي جو ئي لکيل آهي.] پر واحد ڪانڌڙي، اُن کي نندين نندين عنوانن ۾ ورهائي، هن ڪتابچي جي صورت ۾ آڻي آساني پيدا ڪئي آهي، ان لاءِ هُو جس لهڻي.

نواز آريسر
حيدرآباد

تاريخ
22 ڊسمبر 2016ع

پوڙهو باغي

شيخ اياز

هِي جو پوڙهو جُهورُ وِڙهندي ٿِيو ويڙهہ ۾،
اَجا ڏَمري ڏَاڍَ تي، آڻ نہ مجي مُورُ،
سوچي ڏِسي ڏُور، اِيندڙ آرڻَ ڏِنهڙا.

_

اَجا آهن مُڙسَ جا، ڏُونگر تي ڏيرا،
سدا هُن جا سوچَ ۾، پيشانيءَ پيرا،
سَانجهيءَ جِي ويرا، سِجُ لَهي ٿو لَڪ ۾.

_

لَڳَن مٿان سجَ جُون، پوپُون پَرڇايُون،
سُري آيَس سارَ ۾، ٻانهِيُن سان ٻايُون،
جِن سَان سَجايُون، ڪيئي جويَن رَاتڙيُون.

_

لَڳَن مٿان سِجَ ۾، ڪنهن جِي ڪنهن جِي سارَ!
ڪيئي سَاٿِي سَڄَ جا، ڪُلهي ڪوڏيا يارَ
وِڙهندي جن جا ويڙهہ ۾، اَچَا ٿِيا وارَ
اَڙِي موتَ مَيارَ! جيڏو روزُ جُدا ڪَرِين!

–

سوچي ٿو بَارُود سان، روز پَري جهولِي،
شال ڪڏهن بندوق مان، گُسي نہ گولِي،
اَنيائِي ٽولي، مَرٽِي آهي مُون هَٿان.

–

جِئن هُو جُهونو ڪير ٿَرُ، هي بہ اِيئن اسٿَرُ،
پَڪِي پِيڙهہ پَهاڙَ ڪي، ڌرتيءَ ۾ آڌَرُ
آهي جَڙُ تہ اَمَرُ، بيٺو جهلي جَهڪَ ۾!

❒

سائين جي. ايم سيد جو جيون خاڪو

سنڌ جي محب وطن قومپرست اڳواڻ، عالم ۽ اديب، سائين جي. ايم. سيد جو شمار ويهين صديءَ جي سنڌ ۽ ننڍي کنڊ جي اهم قومي سياستدانن ۾ ٿئي ٿو جنهن جي ذڪر کان سواءِ جديد سنڌ جي تاريخ ڪنهن بہ صورت ۾ مڪمل نٿي ٿي سگهي. هن سڄي ڄمار پنهنجي تحريرن، عمل ۽ جدوجهد جي ذريعي سنڌ جي ماڻهن جي ذهني رهبري ۽ قومي اڳواڻي ڪئي.

جي. ايم. سيد جو پورو نالو سيد غلام مرتضيٰ شاهہ ولد سيد محمد شاهہ آهي، سندس والد بزرگوار انگريز دَور جو هڪ ارڏو شخص ۽ زميندار ٿي گذريو آهي، جنهن تي سڄي عمر انگريزن جي ڪڙي نظر رهي ۽ شهر ۾ هُن جي چُرپُر تي نظرداريءَ لاءِ ڇَٽي پوليس مقرر ڪئي وئي هئي. سندس خاندان، ڪاظمي سيدن جي قبيلي مان، سنڌ جي مشهور مٽياري سيدن جي ميان پوٽي پاڙي جي سنائي شاخ سان تعلق رکندڙ آهي.

مٽياري سيدن منجهان ٽن شخصيتن جا سنڌ جي علمي ۽ ادبي تاريخ تي وڏا اثر رهيا آهن: هڪ سيد حيدر شاهہ سنائي، جنهن سمن ۽ ارغونن جي دور ۾ مخدوم بلاول جي رهبريءَ هيٺ ميران محمد جونپوريءَ سان درياهي جنگ ڪري، ڪيس ڪابل ڀَڄڻ تي مجبور ڪيو هو. ٻيو شاهہ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو سنڌي ٻوليءَ جو وڏو شاعر ٿي گذريو آهي ۽ ٽيون بزرگ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي هو جيڪو سنڌ جي صدين جي ساجاهہ جو اهڃاڻ، سنڌ جي جديد قومي تشڪيل جي علامت ۽ سنڌ جو قومي شاعر آهي.

سائين جي. ايم. سيد، سيد حيدر شاهه سنائيءَ جو چوڏهون نمبر سجاده نشين هو. سنڌس جنم اڳوٽي دادو ضلعي ۽ هاڻوڪي ڄامشوري ضلعي جي تاريخي شهر سن ۾، 17 جنوري 1904ع ۾ ٿيو. هي پنهنجي والد سيد محمد شاهه جو ٻيو نمبر فرزند هو. اڃا 16 مهينن جو مس ٿيو ته سنڌس والد، خانداني جهيڙي جي ڪري، 1 نومبر 1905ع تي شهيد ٿيو. سنڌس وڏي ڀاءُ سيد احمد شاهه 11 مهينن ڪان پوءِ 29 نومبر 1906ع تي وفات ڪئي. جنهن ڪان پوءِ هن ننڍڙي سيد ڪان سواءِ سڄي ڪُٽنب ۾ ڪو ٻيو مرد ماڻهو نه بچيو هو. جيڪو سنڌس سنڀال ڪري. اُن ڪري هن جي سنڀال سنڌس ٽن پُڦين، ٻن مائرن ۽ ڏاڏيءَ ڪئي. خاندان ۾ ملڪيت جي سنڀال لاءِ ڪو ٻيو مرد نه هئڻ ڪري، سنڌس سڄي ملڪيت اُن وقت جي ڊپٽي ڪليڪٽر، مرزا قليچ بيگ جي ڪوشش سان 'ڪورٽ آف وارڊس' جي سنڀال هيٺ، 1905ع کان 1921ع تائين رهي، جتان گذر معاش لاءِ معمولي رقم ملڻ سبب اڪثر، ڪارا ڪمدار ۽ نوڪر (پگهار نه ملڻ ڪري) ڪم ڇڏي ويا.

سيد غلام مرتضيٰ شاهه جي خانداني صورتحال ڏسندي، ننڍڙي هوندي ئي شادي عزيزن مان سيد ميرحسن شاهه پاٽوليءَ جي نياڻيءَ، بيبي مريم سان، 20 اپريل 1910ع تي، ڇهن سالن جي عمر ۾ ڪرائي وئي، ان وقت سنڌس بيبيءَ جي عمر 9 سال هئي.

تعليم:

سائين جي. ايم. سيد کي 01 جولاءِ 1910ع تي پرائمري اسڪول سن ۾ پڙهڻ لاءِ ويهاريو ويو جتي ٻاراڻو پڙهيو. ان کان پوءِ سن جي ملا مڪتب ۾ قاضي فقير محمد وٽ پڙهڻ لاءِ ويهاريو ويو پر ٿوري وقت بعد جنوري 1913ع ۾ ٻيهر سنڌي اسڪول سن ۾ ماستر ڏرمداس ڀاڳومل وٽ پڙهڻ لاءِ ويهاريو ويو. ان بعد ماستر ريواچند وٽ پڙهيو جتان چار درجا پاس ڪرڻ بعد هيڊماستر وسڻ مل ٻالچند وٽ پنج درجا پاس ڪري ڇهين ۾ آيو. شهر ۾ وڏيڪ تعليم جو انتظام نه هئڻ ڪري آخوند ميان سمن ولد محبوب ميمڻ وٽ قرآن شريف ناظره پڙهڻ ويٺو. ان سان گڏ فارسي ۽ عربي جي تعليم مولوي محمد هاشم احمد ميمڻ سن واري وٽ ورتائين. ان دوران ميان حامد علي ميمڻ هالاڻيءَ واري وٽ سن ۾ ڏيڍ سال تائين انگريزي پڙهيو ۽ ڪجهه وقت ماستر نارائڻ داس وٽ به انگريزي پڙهيو. ان بعد مولوي الهه بخش دادوءَ واري کي گهرائي، وٽس وڏيڪ عربي تعليم حاصل ڪيائين. ان ننڍڙيءَ عمر ۾ ئي جي. ايم. سيد ڳوٺ ۾ عربي فارسي مدرسي جو بنياد وجهرايو ته جيئن سندس ساٿي به ساڻس گڏجي پڙهي سگهن. مدرسي ۾ مولوي محمد سيال دادوءَ واري وٽ پڙهيو ۽ پوءِ ڪوشش ڪري سن ۾ ٽي درجا انگريزي پڙهائڻ جو انتظام ڪرايائين. ان مان معلوم ٿئي ٿو ته هن ۾ ننڍپڻ کان وٺي سماجي خدمت ۽ تعليم لاءِ وڏو چاهه هو.

سماجي ۽ سياسي زندگي:

سائين جي. ايم. سيد 15 سالن جي عمر ۾، 1919ع کان پنهنجي سماجي ۽ سياسي زندگيءَ جي شروعات ڪئي. سڀ کان اڳ هن سن شهر ۾ هڪ سماجي انجمن ’المسلمين‘ نالي قائم ڪري، ڳوٺ ۽ آسپاس ۾ سماجي سُڌارن جا ڪم شروع ڪيا. ماڻهن کي واپار ڏانهن مائل ڪيو ۽ پوليس بدران اوطاقن ۽ مسجدن ۾ سماجي فيصلن جو رواج وڌو.

7، 8، 9 فبروري 1920ع تي لاڙڪاڻي شهر ۾ پير تراب علي شاهه ۽ جان محمد جوڻيجي جي ڪوشش سان سنڌ خلافت ڪانفرنس ڪوٺائي وئي، جنهن جي صدارت پير رشدالله شاهه جهنڊي واري ڪئي، جنهن ۾ مولانا ابوالڪلام آزاد، مولانا شوڪت علي ۽ ٻيا اڳواڻ آيا هئا. جي. ايم. سيد به ان اجلاس ۾ مخدوم معين الدين ڪنيارين واري ۽ سيد اسدالله شاهه ٽکڙائيءَ سان گڏجي شريڪ ٿيو. ڪانفرنس کان موٽڻ بعد سن شهر ۾ 17 مارچ 1920ع تي حڪيم فتح محمد سيوهاڻيءَ جي صدارت ۾ خلافت ڪانفرنس ڪوٺايائين، جنهن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، شيخ نور محمد، شيخ عبدالعزيز سکر وارو، مولوي محمد سليمان ٺرڙي محبت وارو ۽ ٻيا اڳواڻ شريڪ ٿيا. ڪانفرنس کان اڳ، انگريز ڪمشنر مسٽر ٿامس ناراضگيءَ جو اظهار ڪندي کيس چوائي موڪليو ته هو هن ننڍيءَ عمر ۾ سياست ۾ نه گهڙي ۽ ڪانفرنس ملتوي ڪرائي، ٻيءَ صورت ۾ سندس زمين ڪورٽ آف وارڊس ۾ هئڻ ڪري کيس ملندڙ رقم بند ڪئي ويندي. پر جي. ايم. سيد انڪار ڪيو ۽ ڪانفرنس ڪوٺايائين، جنهن ۾ ڪيترن مقامي زميندارن ڪمشنري دربار جي ڪرسين ڇڏڻ جو اعلان ڪيو ۽ ترڪن جي حمايت ۾ ٺهراءَ پاس ڪيا. هن 19 مارچ تي ترڪن سان ناانصافين خلاف سڄي

سنڌ وانگر سن شهر ۾ بہ مڪمل هڙتال ڪرائي. ان ڪان پوءِ هن 25 مارچ 1920ع تي مخدوم بلاول جي درگاهہ تي سڏايل خلافت ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪئي ۽ سنڌ اندر ٿيندڙ اڪثر ڪانفرنسن ۾ شريڪ ٿيندو رهيو.

گانڌيءَ سان ملاقات:

سائين جي. ايم. سيد جي مهاتما گانڌيءَ سان، 27 اپريل 1921ع تي سن ريلوي اسٽيشن تي ملاقات ٿي، جڏهن گانڌيجِي، حيدرآباد کان دادو وڃي رهيو هو. 19 مئي 1921ع کان هن کاڏيءَ جا ڪپڙا پائڻ شروع ڪيا ۽ شهر ۾ کاڏِي تيار ڪرڻ جا آڏاڻا قائم ڪرايائين. سندس اباڻي زمين ڪورٽ آف وارڊس ۾ هئڻ سبب سرڪار ناراض ٿي، جي. ايم. سيد جي گذرمعاش لاءِ مقرر رقم بند ڪري ڇڏي ۽ ڪيس سياست ۾ حصي نہ وٺڻ جون ڌمڪيون ڏنيون، پر هيءُ نہ مُڙيو ۽ 1923ع تائين ان ۾ حصو وٺندو رهيو. ڪيس ان ڏس ۾ معاشي ۽ سماجي طرح ڪافي تڪليفون آيون.

انجمن سادات مٽياريءَ جو قيام:

مارچ 1922ع ۾ هن مخدوم ظهيرالدين (هالا)، سيد حاجي اسدالله شاهہ (ٽکڙ)، پير مولانا غلام مجدد سرهندي (مٽياري)، پير تراب علي شاهہ راشدي ۽ ٻين سان گڏجي سنڌ جي سيدن ۽ پيرن جي فيڊريشن ٺهرائڻ جي تجويز تيار ڪئي، تہ جيئن انهن مان بد رسمن، فضول خرچين، جهالت، مريدن کان نذر نياز وٺڻ ۽ سرڪاري لقب وٺڻ واريون بدعتون ختم ڪري سگهجن. ان ڏس ۾ سنڌ جي مٽياري سيدن جي

پهرين ڪانفرنس 16، 17، 18 مارچ 1924ع تي سن ۾ سڏائي، انجمن سادات مٽياري قائم ڪرايائين.

سائين جي. ايم. سيد جي زمين 8 اپريل 1924ع تي ڪورٽ آف واردس مان آزاد ٿي.

هن 18 ڊسمبر 1924ع ۾ حيدرآباد ۾ سر ابراهيم رحمت الله جي صدارت ۾ مرحوم نور محمد لاکير، سيد ميران محمد شاهہ، سر شاهنواز ڀُٽي ۽ ٻين جي مدد سان، سنڌ ايجوڪيشنل ڪانفرنس ڪوٺائي.

لوڪلبورڊ جي ميمبر جي حيثيت ۾ اسڪولن جو قيام:

پهرين جون 1925ع تي سائين جي. ايم. سيد تعلقي لوڪلبورڊ مانجهند جو ميمبر ۽ 4 جون 1925ع تي ضلعي لوڪلبورڊ ڪراچيءَ جو بنا مقابلي ميمبر چونڊيو ۽ اڳتي هلي 26 آڪٽوبر 1925ع تي ڪراچي ضلعي لوڪلبورڊ جو وائيس پريزيڊنٽ ۽ 29 نومبر تي تعلقي لوڪلبورڊ مانجهند جو پريزيڊنٽ بہ چونڊيو. هن خانبهادر ولي محمد حسن علي آفنديءَ کي اسڪول بورڊ ڪراچيءَ جو چيئرمئن ۽ شيخ عبدالحق کي جيڪب آباد مان گهرائي، ضلعي اسڪول بورڊ ڪراچيءَ جو ائڊمنسٽريٽوِ آفيسر ڪري رکايو ۽ ضلعي جي تعليم کي وڌايو. سن ۾ انگريزيءَ جا اي. وِي ڪلاس، ڇوڪرين جو اسڪول، نائيٽ اسڪول ۽ اسپتال قائم ڪرايائين ۽ اسٽيشن کان ڳوٺ تائين پڪو رستو ٺهرايائين.

اهڙيءَ طرح ضلعي لوڪلبورڊ ۾ رهي، ٿتي ۾ بہ تعليمي ۽ سماجي ڪم ڪرايائين. جي. ايم. سيد ڪراچي ضلعي (ان وقت ٺٽو ۽ دادو ضلعا اجا نہ ٺهيا هئا) جي آبادگار ۽ زميندار طبقي جي سُڌاري لاءِ ڪراچي ضلعي جي زميندار ۽ آبادگار ايسوسئيشن ٺهرائي، جنهن جو

صدر سيد حاجي عبدالرحيم شاهه سجاول وارو، جنرل سيڪريٽري محمد جعفر خواجو ۽ جوائنٽ سيڪريٽري جي. ايم. سيد ٿيو جنهن جي مکيه مقصدن ۾ سکر بئراج ٺهڻ کان پوءِ لوور سنڌ جي آبپاشي بهتر بنائڻ لاءِ الڳ لوور سنڌ بئراج ٺهرائڻ ۽ اڳين واهن جو سڌارو ڪرائڻ شامل هو.

1926ع ۾ جي. ايم. سيد سيٺ حاجي عبدالله هارون کي هندستان جي مرڪزي اسيمبليءَ ۾ سنڌ مان ميمبر چونڊرائڻ ۾ مدد ڪئي.

1927ع کان هن سن شهر ۾ شاهه حيدر سنائيءَ جي ساليانى ميلي تي عام ماڻهن جي تعليم ۽ سماجي سُڌاري لاءِ ڪانفرنسن سڏائڻ جو رواج وڌو، جن ۾ وقت جا وڏا عالم شريڪ ٿيندا هئا. اهو سلسلو 1929ع تائين هليو جنهن کان پوءِ ان کي ميران محمد شاهه جي مشوري سان شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ميلي تي 1930ع کان تبديل ڪيو ويو، جنهن اڳتي هلي ڀِٽ شاهه ثقافتي مرڪز جي صورت حاصل ڪئي.

1928ع ۾ سائين جي. ايم. سيد شاهه حيدر سنائيءَ جي ساليانى ميلي تي تعليمي ۽ سماجي ڪانفرنس سڏائي ۽ اُن موقعي تي سن پرائمري اسڪول لڳ ٺهرايل دروازي جو نالو ”باب قليچ“ رکرايو، جنهن جو افتتاح ميران محمد شاهه ڪيو. ان ئي سال ميران محمد شاهه کي بمبئي ڪائونسل جي ميمبر چونڊائڻ ۾ مدد ڪيائين. ساڳئي سال هن جمشيد نسروانجي مهتا ۽ خانبهادر عزيز خان، ڊپٽي رجسٽرار ڪوآپريٽوِ سوسائٽيز سان گڏجي ڪوآپريٽوِ تحريڪ ۾ حصو ورتو ۽ ان سالن تائين سنڌ ڪوآپريٽوِ بئنڪ جو ڊائريڪٽر ٿي رهيو. ساڳئي وقت سنڌ مدرسي بورڊ جو ميمبر، ڪانگريس ڪميٽي سنڌ جو صدر، سنڌ محمدن

ائسوسيئيشن جو ميمبر، مسلم جمخاني ڪراچيءَ جو ميمبر ۽ ٿياسافيڪل سوسائٽيءِ جو ميمبر ٿي ڪم ڪيائين. 1928ع ۾ لوڪلبورڊ جو ٽرم پورو ٿيو ته نومبر جي نين چونڊن ۾ راءِ بهادر شيوارام ڏيون مل جهڙي با اثر ماڻهوءَ جي مقابلي ۾ جي. ايم. سيد ضلعي لوڪلبورڊ ڪراچيءَ جو چيئرمئن چونڊيو. هن هڪدم ضلعي ۾ ڳوٺ سڌار پروگرام تيار ڪري، ماڻهن جي سڌاري ۽ حالتن جي جائزي لاءِ گشت ڪيو. ڪراچي ڳوٺ سڌار هلچل جو بنياد رکي، ڪراچيءَ جي ڳوٺن جي سروي ڪرايائين. ان سان گڏ اڇوتن جي ڀلائيءَ لاءِ به ڪم ڪيائين.

سنڌ جي ممبئي ڪان آزادي تحريڪ ۾ حصو وٺڻ:

1928ع ڪان سنڌ جي بمبئيءَ ڪان آزاديءَ جي تحريڪ شروع ٿي تہ سيد صاحب ان ۾ وڏيءَ سرگرميءَ سان حصو ورتو. ان ڏس ۾ ٿي اهم ڪانفرنسون:

❶ ڪراچيءَ ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي صدارت هيٺ

❷ حيدرآباد ۾ علامہ يوسف علويءَ جي صدارت هيٺ

❸ ڪراچيءَ ۾ سر غلام حسين جي صدارت ۾ هيٺ

جن ۾ نہ رڳو حصو ورتائين، پر سنڌ آزاد ڪانفرنس جي ورڪنگ ڪميٽيءَ تي بہ ڪم ڪيائين. سنڌ محمدن ائسوسيئيشن ۾ بہ ڪم ڪندو آيو. جڏهن انگريز سرڪار هندستان جي حالتن جي سڌاري لاءِ سر جان سائمن جي اڳواڻيءَ ۾ ڪميشن موڪلي تہ جي. ايم. سيد ڪانگريس ۽ آزاد خيال سياسي ڪارڪنن سان گڏجي، ’گو سائمن گو‘ (Go Siman Go) تحريڪ ۾ وڏي چڙهي حصو ورتو.

ڪراچي ضلعي ڪو آپريٽو انسٽيٽيوٽ جو بنياد وجهڻ:

10 جنوري 1929ع تي جي. ايم. سيد ڪراچي ضلعي ڪوآپريٽوِ انسٽيٽيوٽ جو بنياد وجهرايو. ان ئي عرصي ۾ ڪراچيءَ جي ڳوٺ سڌار جماعت ٺهرايائين. ڪوآپريٽوِ انسٽيٽيوٽ ۽ ڳوٺ سڌار جماعت جو صدر جمشيد نسروانجي مهتا ۽ جنرل سيڪريٽري پاڻ ٿيو. ان جو مقصد ڳوناڻا رستا ٺهرائڻ، زناني ۽ مرداڻي تعليم کي زور وٺرائڻ، مڪاني هنرن جي ترقي، صفائي ۽ صحت جو انتظام، سماجي سڌارا آڻڻ هو. 1929ع ۾ ئي سيد صاحب ڪراچي ضلعي جي عورتن ۾ سماجي شعور، ٻارن جي سنڀال ۽ پرورش، داين کي ويم لاءِ تربيت ڏيڻ ۽ زالاڻن هنرن جي ترقيءَ وغيره لاءِ 'رورل وومين ويلفيئر ائسوسيئيشن' ٺهرائي، جنهن جي صدر مسز هومي مهتا ۽ سيڪريٽري رڪمڻي آڏواڻي ٿي. هي عورتون ميجڪ لينٽرن، دوائون ۽ رانديڪا کڻي ڳوٺن جي زالن سان رابطي ۾ آيون.

جون 1930ع ۾ ڪراچي ضلعي جي مالوندن جي ڪانفرنس ڪوٺائي سندن ائسوسيئيشن ٺهرايائين، جنهن جو جنرل سيڪريٽري جي. ايم. سيد ۽ صدر حاجي مير محمد بلوچ مقرر ٿيا. ان ئي عرصي ۾ ڪراچي ضلعي جي ميربحرن جي ايسوسيئيشن قائم ڪرائي، مڇي ۽ پَلي جا ٺيڪا، ميربحرن کي ڏيارايائين ۽ سمنڊ جي مڇيءَ کي نيڪال ڪرايائين. 1930ع ۾ مدرسي هاشميہ سجاول جو ٽرسٽي ٿي ڪم ڪيائين.

سنڌ هاري ڪميٽيءَ جو بنياد وجهڻ

1930ع ۾ ٿي ميرپورخاص ۾ جمشيد نسروانجي ميهتا، ڄيٺمل پرسرام، پرنسپال گوڪلي ۽ ٻين سان گڏجي ”سنڌ هاري ڪميٽي“ جو بنياد وجهراياائين، جنهن جو پهريون صدر پرنسپال جي. ايم. گوڪلي چونڊيو ۽ اُن جو سيڪريٽري ڄيٺمل پرسرام ۽ جوائنٽ سيڪريٽري شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ جي. ايم. سيد چونڊيا ويا. جي. ايم. سيد سنڌ هاري ڪميٽيءَ ۾ 1954ع تائين ميمبر طور ڪم ڪندو آيو. ٽيننسي ائڪٽ پاس ڪرائڻ کان وٺي هارين جي ڀلائيءَ لاءِ ڪيترا ڪم ڪيائين. ان عرصي دوران هو ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ ۾ بہ سرگرم رهيو. شاهہ لطيف ۽ سچل سرمست بابت پروگرام ڪرايائين.

مئي 1930ع ۾ ڪراچيءَ ۾ پنهنجي بنگلي تي اهم قومي ڪارڪنن جي گڏجاڻي ڪوٺايائين، جنهن ۾ انگريزي اخبار ڪيڙ جو سوچيو ويو ۽ هڪ وفد سان گڏ محمد علي جناح سان ملي ڪيس سنڌ جي بمبئيءَ کان آزاديءَ لاءِ گذارش ڪيائين. ان ڏس ۾ نومبر ۾ ٻي گڏجاڻي ڪوٺايائين، جنهن ۾ حاجي عبدالله هارون ۽ علامہ آءِ. آءِ. قاضي شرڪت ڪئي.

1931ع ۾ خان عبدالغفار خان سان ڪراچيءَ ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس جي اجلاس ۾ شرڪت ڪيائين ۽ خالق ڏني هال ۾ ’نوجوان ڀارت سڀا‘ جي پليٽفارم تان سخت تقريرون ڪيائين. 1931ع ۾ ٿي سباش چندر بوس ۽ ڀڳت سنگهہ جي يوٿ ليگ جو ميمبر ٿيو.

سائين جي. ايم. سيد ڪمشنر گبسن جي سخت مخالفت جي باوجود ضلعي لوڪلبورڊ جي بلڊنگ ٺهرائي، جنهن ۾ اڳتي هلي، ريڊيو

پاڪستان ڪراچي قائم ٿيو. ڪراچيءَ کان حيدرآباد تائين رستو قائم ڪرايائين. ڪليڪٽر گبسن سندس سياسي ۽ سماجي سرگرمين کان تنگ ٿي، تعلقي ڪوٽڙيءَ کي 1 آڪٽوبر 1931ع تي ڪراچيءَ کان جدا ڪرائي، نئين ٺهرايل دادو ضلعي ۾ شامل ڪرايو. جنهن ۾ ڪوٽڙي تعلقو محال مانجهندن جي ايراضي ۽ لاڙڪاڻي ضلعي مان ميهڙ ڊويزن جا تعلقا، ميهڙ، ڪڪڙ، جوهي، دادو ۽ سيوهڻ ملايا ويا. پر نين چونڊن ۾ نہ رڳو جي. ايم. سيد ضلعي لوڪلبورڊ ڪراچيءَ جو ميمبر چونڊجي آيو. پر ضلعي دادوءَ جو بہ ميمبر چونڊجي آيو. جتي هن وائيس پريزيڊنٽ ٿي ڪم ڪيو. جڏهن ضلعي لوڪلبورڊ جي انجنيئر لاءِ مسٽر گبسن جي هڪ واسطيدار ڪرسچن اميدوار جي مقابلي ۾ جي. ايم. سيد، محمد هاشم گزدر کي چونڊائي، چارج وٺرائي تہ ان تي ڪليڪٽر گبسن ناراض ٿي، محمد هاشم گزدر کي ڪيڻ لاءِ جي. ايم. سيد تي زور پريو پر هن انڪار ڪيو. جنهن تي ڪمشنر سرڪاري دٻاءَ ۽ لالچ ذريعي ميمبرن جي اڪثريت کي پنهنجي پاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر جي. ايم. سيد جرئت جو مظاهرو ڪندي، رولنگ ڏئي، ٺهراءَ کي قانوني حجت تي رد ڪري ڇڏيو. جنهن تي ڪليڪٽر لوڪلبورڊ جي سرڪاري گرانٽ بند ڪري ڇڏي جيڪا جي. ايم. سيد پنهنجي دوستن ميران محمد شاهہ، خان بهادر کهڙي ۽ سر شاهنواز ڀُٽي جي مدد سان نہ رڳو بحال ڪرائي، پر هاشم گزدر جي مقرري بہ حڪومت کان منظور ڪرائي ورتي. ٽڪراءُ وڌي ويو. ان بعد سيد ڪُلم ڪلا نہ رڳو ڪانگريس جي حمايت جاري رکي، پر سماجي سرگرمين کي بہ جاري رکندو آيو.

ڪراچيءَ جي مختلف جماعتن جو ميمبر:

1932ع ۾ سائين جي. ايم. سيد ڪراچيءَ جي هيٺين جماعتن سان لاڳاپيل رهيو.

1. ينگ مينس مسلم ايسوسيئيشن جو هڪ سال لاءِ صدر ۽ وڏي عرصي لاءِ ميمبر

2. فري ميسنس جو ميمبر

3. ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ جي يوٿ لاج جو هڪ سال لاءِ صدر

4. انجمن ترقيءِ اردو جو ميمبر

5. ڪراچي ضلعي جي مالدار جماعت جو ميمبر

6. ميربحرن جي جماعت جو ميمبر

7. ڊاڪٽر گربخشاڻي، ڄيٺمل پرسرام ۽ ٻين جي مدد سان ٺهيل سنڌي ساهت سوسائٽيءَ جو ميمبر

8. سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽيءَ جو ميمبر

9. ڪراچي گارڊن ڪميٽيءَ جو ميمبر

10. نيچرل هسٽري سوسائٽيءَ جو ميمبر، (10) مسلم پراويڊنٽ فنڊ ۾ مسٽر حاتم علويءَ جي چيئرمئنيءَ هيٺ ڊائريڪٽر وغيره. ان کان سواءِ هن مختلف هنڌن تي صوفي سماگم جون ڪيترين مجلسون ٻہ ڪوٺايون.

هن ئي سال جي. ايم. سيد سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائيءَ جي ڪانفرنس ۾ سرگرميءَ سان حصو ورتو. سيپٽمبر 1932ع ۾ سيد ميران محمد شاهہ، سر شاهنواز خان ڀُٽي، جي. ايم. سيد ۽ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ هڪ گڏيل خط ذريعي سنڌين کي سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائيءَ

جي ڏينهن ملهائڻ لاءِ اپيل ڪئي. ان ئي عرصي ۾ سنڌ جي بمبئيءَ کان آزاديءَ جي تحريڪ زور وٺي وئي، جي. ايم. سيد خيال ڪيو تہ جيئن سنڌ بمبئيءَ کان ڌار ٿئي تہ هڪ نئين منظم پارٽي ٺاهي چونڊون وڙهجن. ان لاءِ هن جون 1934ع ۾ حيدر منزل ڪراچيءَ ۾ پيپلز پارٽي قائم ڪرائي، ان جو ليڊر سر شاهنواز ڀُٽي کي چونڊرايو ۽ جنرل سيڪريٽري حاتم علوي ۽ جوائنٽ سيڪريٽري پاڻ ٿيو. پر جيئن تہ ڀُٽو صاحب ترت بمبئي ڪائونسل جو وزير مقرر ٿيو، ان ڪري هو پارٽيءَ جي ڪم ۾ دلچسپي وٺي نہ سگهيو ۽ اها پارٽي هلي نہ سگهي. پر سنڌ جي بمبئيءَ کان آزاديءَ لاءِ ’آزاد سنڌ ڪانفرنسون‘ ٿينديون رهيون، جن ۾ جي. ايم. سيد جو سرگرم ڪردار نظر اچي ٿو.

1934ع ۾ ئي جي. ايم. سيد دادو ضلعي ۾ خانبهادر محمد پريل ڪلهوڙي جي صدارت ۾ زميندارن ۽ آبادگارن جي جماعت ٺهرائي.

1936ع ۾ جي. ايم. سيد، حاجي عبدالله هارون سان گڏجي، ’اتحاد پارٽي‘ قائم ڪئي، جنهن ۾ سر غلام حسين، سر شاهنواز ڀٽي، حاجي عبدالله هارون ۽ ان جي ساٿين شرڪت ڪئي. پر جيئن تہ وائيس پريزيڊنٽ ميران محمد شاهہ چونڊجي ويو، ان ڪري سر غلام حسين پنهنجي ٽولي سميت ڌار ٿي، نئين جماعت ’مسلم پوليٽيڪل پارٽي‘ ٺاهي.

سنڌ جي بمبئي کان آزادي ۽ سيد جي مسلم ليگ ۾ شموليت:

اپريل 1936ع ۾ سنڌ بمبئيءَ کان آزاد ٿي. 1937ع ۾ جڏهن 1935ع جي ائڪٽ هيٺ سنڌ اسيمبليءَ جون پهريون چونڊون ٿيون، تہ جي. ايم. سيد اتحاد پارٽيءَ جي ٽڪيٽ تي اميدوار بيٺو ۽ پاڻ ۽ سندس

پارٽيءَ جا 24 ميمبر چونڊجي آيا، جڏهن تہ سر غلام حسين جي مسلم پوليٽيڪل پارٽيءَ جا صرف پنج ميمبر چونڊيا. پر اتحاد پارٽيءَ جو ليڊر سر شاهنواز ڀُٽو ۽ ڊپٽي ليڊر سر حاجي عبدالله هارون چونڊجي نہ سگهيا. گورنر، دستور جي خلاف اتحاد پارٽيءَ جي نمائندي خان بهادر الهہ بخش سومري کي وزارت ٺاهڻ جو سڏ ڏيڻ بدران پنجن ميمبرن واري سر غلام حسين کي حڪومت ٺاهڻ لاءِ سڏيو. نتيجي طور سنڌ جا اڪثر مسلمان ميمبر حڪومت سان وڃي شامل ٿيا. ان ڪري اتحاد پارٽيءَ جي ليڊر الهہ بخش سومري ۽ سيڪريٽري محمد هاشم گزدر ڪانگريس سان گڏجي، سنڌ اسيمبليءَ ۾ مخالف ڌُر جو ڪردار ادا ڪيو. ٻئي سال مارچ ۾ جي. ايم. سيد ڪانگريس سان مشورو ڪري، هڪ رپٽي ڳتر جي رٿ تي وزارت کي شڪست ڏئي، اتحاد پارٽيءَ جي وزارت خان بهادر الهہ بخش سومري جي هٿ هيٺ برپا ڪرائي. جنهن ۾ پير الاهي بخش ۽ مسٽر نهچل داس وزير چونڊيا ويا. الهہ بخش سومري جي وزارت ۾ قانون انتقال ايراضي ۽ قرضن جي گهٽتائيءَ جا قانون پاس نہ ٿي سگهيا. گورنر ٺنهي پارٽين جي ٺهرائن جي خلاف زمين تي ڍلون وڌائي ڇڏيون، اُن تي اتحاد پارٽي اُن جي برخلاف ٿي. پر ڪانگريس مصلحت خاطر وزارت جي طرفدار رهي، جنهنڪري، مجبور ٿي حاجي عبدالله هارون ۽ اُن جا دوست اتحاد پارٽي ختم ڪري وڃي مسلم ليگ ۾ شامل ٿيا. مولانا ابوالڪلام آزاد مسلم اڪثريت واري صوبي سنڌ جي قومپرست سياستدانن کي راضي ڪرڻ لاءِ سنڌ ۾ آيو. پر ڪو فيصلو نہ ٿي سگهيو. نتيجي طور جي. ايم. سيد ۽ ان جو قومپرست گروهہ ڪانگريس کان ڌار ٿي مسلم ليگ ۾ شامل ٿي ويو. آڪٽوبر 1938ع ۾ سنڌ مسلم ليگ جو اجلاس ڪراچيءَ ۾ قائداعظم

محمد علي جناح جي صدارت ۾ ٿيو. جنهن جي ڪوٺائڻ ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ ۽ جي. ايم. سيد جو وڏو هٿ هو. هن اجلاس ۾ سنڌ مسلم ليگ جو بنياد وڌو ويو ۽ جي. ايم. سيد جي سهڪار سان شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ، مسلمانن جي آزاد رياستن تي مشتمل ڌار وطن جو ٺهراءُ پيش ڪيو. جنهن جي تائيد سيٺ حاجي عبدالله هارون ۽ ٻين ڪئي. ان ٺهراءُ اڳتي هلي مسلم ليگ جي 1940ع واري لاهور اجلاس ۾ هندستان جي ورهاڱي واري ٺهراءُ جي صورت اختيار ڪئي، جنهن کي پوءِ ’قرارداد پاڪستان‘ سڏيو ويو.

1938ع واري اجلاس کان پوءِ الهه بخش سومري، وزيراعظم سنڌ کي مسلم ليگ ۾ شامل ڪرڻ لاءِ راضي ڪيو ويو، پر صلح نه ٿي سگهيو. ان کان پوءِ جي. ايم. سيد مسلم ليگ جي پارٽي ليڊر خانبهادر کهڙي کي ۽ سيڪريٽري محمد هاشم گزدر کي چونڊايو ۽ اسيمبليءَ کان ٻاهر مسلم ليگ کي منظم ڪرڻ جو ڪم پاڻ تي کنيو. ان وچ ۾ سکر مسجد منزل گاهه جو واقعو پيش آيو. هندو مسلم فساد ٿيا. الهه بخش وزارت اقليت جو بچاءُ ڪري نه سگهي، ان ڪري هندو ميمبرن، مسلم ليگ سان گڏجي الهه بخش سومري جي وزارت کي ڊاهي، نئين وزارت مير بنده علي خان جي هٿ هيٺ ٺاهي، جنهن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، جي. ايم. سيد ۽ خانبهادر کهڙو وزير ٿيا.

وزارتون ملڻ ڪانپوءِ ادارن جو بنياد وجهڻ:

سائين جي. ايم. سيد ڪي تعليم، انڊسٽري، ليبر ۽ ٻيلي کاتي جا کاتا مليا. اٺن مهينن جي وزارت دوران جي. ايم. سيد هيٺيان ڪم ڪرايا:

1. سنڌ يونيورسٽيءَ جي قيام لاءِ سيد ميران محمد شاهه، علامه آءِ. آءِ. قاضي ۽ ٻين ميمبرن تي مشتمل ڪميشن ٺهرائي

2. سنڌي ساهت لاءِ مرڪزي صلاحڪار بورڊ قائم ڪرايو (جيڪو اڳتي هلي سنڌي ادبي بورڊ بنيو)

3. سيڪنڊري تعليم کي زور وٺرائڻ لاءِ ڪميٽي مقرر ڪرائي (جنهن اڳتي هلي پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سيڪنڊري ايجوڪيشن بورڊ ۽ سنڌ ٽيڪسٽ بورڊ جي صورت اختيار ڪئي)

4. سنڌ جي سيني اسڪولن ۾ سنڌي ٻولي لازمي مضمون پڙهائڻ جو حڪم جاري ڪرايائين

5. راڳ ۽ ڳوٺاڻي رقص کي زور وٺائڻ لاءِ ڪميٽي مقرر ڪرايائين

6. سنڌي ڊڪشنري تيار ڪرڻ لاءِ عالمن جي هڪ ڪميٽي ٺاهرايائين، جن الف. ب جي ابتدائي ٽن اکرن تي ڪم ڪيو

7. ڪراچي ريڊيو اسٽيشن قائم ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪيائين

8. ڪراچيءَ کان ڪوٽڙيءَ تائين پڪو رستو ٺهرايائين

9. ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين (جنهن اڳتي هلي قيام پاڪستان بعد پيرزادي عبدالستار جي دور ۾ عملي روپ ورتو)

10. سنڌ مدرسي ڪراچيءَ کي ڪاليج جي حيثيت ڏيارڻ وغيره.

وزيرن جون بدعنوانيون ڏسي، جي. ايم. سيد ڪجهه مهينن کان پوءِ وزارت تان استعفا ڏئي ڇڏي ۽ ماڻهن وٽ وڃي ظاهر ڪيائين ته عوام جي تقاضائن مطابق ڪم نه ڪرڻ ڪري، هن وزارت تان استعفا ڏني آهي.

خانبهادر الهه بخش سومري کي راضي ڪري، جي. ايم. سيد پنهنجي سيٽ تان استعيفا ڏئي، کيس پنهنجي جاءِ تي وزير ڪري آندو ۽ واعدو ڪيو ته ٽن مهينن اندر سر بنده علي جي جاءِ تي سر غلام حسين کي آندو ويندو. پر مسلم ليگ هاءِ ڪمانڊ اها ڳالهه قبول نه ڪئي، نتيجي طور هندو ۽ ڪانگريس ميمبرن مسلم ليگ وزارت کي ڊاهي، الهه بخش سومري کي طاقت ۾ آندو. اهڙيءَ طرح سنڌ آل انڊيا جماعتن جي اختلافن جو آکاڙو بڻجي وئي.

اُن کان پوءِ سائين جي. ايم. سيد، مسلم ليگ کي، سنڌ ۾ منظم ڪرڻ جي ڪم ۾ لڳي ويو. آل انڊيا ورڪنگ ڪميٽيءَ جو ميمبر ٿيو. 1942ع ۾ حاجي عبدالله هارون جي وفات کان پوءِ صوبائي مسلم ليگ سنڌ جو صدر ٿيو ۽ 3 مارچ 1943ع تي سنڌ اسيمبليءَ ۾ پاڪستان جو ٺهراءُ پيش ڪري پاس ڪرايو ۽ هڪ يادگار تقرير ڪئي، جنهن ۾ پاڪستان اندر سنڌ لاءِ هڪ خودمختيار رياست جو تصور ڏنو ويو. ساڳئي سال جي آخر ۾ هن آل انڊيا مسلم ليگ جو ساليانو اجلاس ڪراچيءَ ۾ سڏائڻ جو انتظام ڪيو. جتي کيس آل انڊيا ڪميٽي آف ايڪشن جو ميمبر چونڊيو ويو.

الهه بخش سومري جي شهادت:

14 مئي 1943ع تي سنڌ جي محب وطن سياستدان الهه بخش سومري کي شڪارپور ۾ ڪنهن فرقيوار ذهنيت رکندڙ شخص ٽانگي تي ويندي فائر ڪري، شهيد ڪري ڇڏيو جنهن جو الزام خانبهادر ايوب کهڙي تي لڳو.

1944ع ۾ سائين جي. ايم. سيد جا سر غلام حسين هدايت الله جي وزارت سان اختلاف ٿي پيا، جنهن سلسلي ۾ 25 جولاءِ 1944ع تي جي. ايم. سيد لاهور ۾ قائداعظم محمد علي جناح سان هڪ وفد وٽي ملاقات ڪئي ۽ کيس چيو ته آل انڊيا مسلم ليگ کي سنڌ جي مسئلن ۾ مداخلت نه ڪرڻ گهرجي. پر سيد صاحب کي مثبت جواب نه مليو. آخر ۾ نين چونڊن لاءِ سيد صاحب مسلم ليگ جي صدر جي حيثيت ۾ ٽڪيٽن ڏيڻ ۽ چونڊن ڪرائڻ لاءِ پارليامينٽري بورڊ چونڊيو. مرڪزي مسلم ليگ مداخلت ڪري، وزارت جو طرف وٺي، صوبائي مسلم ليگ کي سسپينڊ ڪري، ان جي اميدوارن خلاف اميدوار بيهاريا. باوجود مخالفت جي جي. ايم. سيد جي حمايتي مسلم ليگ کان ٻاهر ڪجهه اميدوار چونڊجي آيا، جن سيد صاحب کي ليڊر چونڊيو. جنهن ڪانگريس پارٽيءَ جي 22 ميمبرن سان ٺاهه ڪري، اڪثريت ڏيکاري گڏيل وزارت ٺاهڻ لاءِ گورنر کان گهر ڪئي، پر گورنر سر غلام حسين کي باوجود ٿورن ميمبرن جي وزارت ٺاهڻ جو حڪم ڪيو. نتيجي طور جي. ايم. سيد پنهنجن ميمبرن سميت مخالفت ۾ رهيو.

اُن وچ ۾ ڪئبنيٽ مشن دهلي آئي، جنهن سنڌ اسيمبليءَ ۾ مخالف ڌر جي اڳواڻ جي حيثيت ۾ جي. ايم. سيد کي گهرايو. جتي هن پاڪستان جي مسئلي بابت آزاد هندستان ۾ آزاد پاڪستان جي گهر

ڪئي. آخر ۾ سر غلام حسين وزارت اسيمبليءَ ۾ اڪثريت وڃائي ويٺي، گورنر مسٽر موڊيءَ مخالف ڌر کي وزارت ٺاهڻ جو موقعو نہ ڏنو ۽ اسيمبلي ختم ڪري نيون چونڊون ڪرايون. چونڊن ۾ گورنر جي حمايتي سر غلام حسين، جي. ايم. سيد ۽ سندس دوستن کي شڪست ڏياري، جن اليڪشن ٽربيونل اڳيان ڌانڌلين خلاف پٽيشن داخل ڪئي. اُن کان پوءِ جي. ايم. سيد مسلم جماعت جي نالي سان پارٽي ٺاهي ڪم شروع ڪيو. ترت ئي پوءِ 1947ع ۾ پاڪستان قائم ٿيو.

ڦهريون پيرو نظربند ٿيڻ:

قيام پاڪستان کان پوءِ 1948ع ۾ ڪراچي سنڌ کان ڌار ڪري مرڪز حوالي ڪرڻ جي سازش ٿي، ان وقت کهڙو صاحب سنڌ جو وزيراعليٰ ۽ مسلم ليگ جو صدر هو. جنهن ڪراچيءَ کي مرڪز جي حوالي ڪرڻ کان انڪار ڪيو. ان تي سر غلام حسين مرڪزي سرڪار جي حڪم تي کهڙي جي وزارت کي ڊسمس ڪري پير الاهي بخش کي وزيراعليٰ ڪيو. اهڙيءَ طرح ڪراچي مرڪز جي حوالي ٿي وئي. جي. ايم. سيد ڪراچي مرڪز کي حوالي ڪرڻ خلاف آواز اٿاريو ته ان کي سن ۾ ٽن مهينن لاءِ نظربند ڪيو ويو. ان مرحلي تي خان عبدالغفار خان ۽ ٻين کي به جيل ۾ موڪليو ويو.

پاڪستان نيشنل پارٽيءَ جو قيام:

1948ع ۾ جي. ايم. سيد پاڪستان جي ترقي پسند سياستدانن سان گڏجي 'پاڪستان نيشنل پارٽي' ٺاهي، جنهن جو صدر خان عبدالغفار خان کي چونڊيو ويو.

ٿوري ئي وقت کان پوءِ جڏهن سائين جي. ايم. سيد جي درخواست تي اليڪشن ٽربيونل جي فيصلي موجب پير الاهي بخش وزارت اعليٰ تان خارج ٿيو ۽ قاضي محمد اڪبر جي اليڪشن به رد ٿي. ان کان پوءِ سنڌ ۾ ڪيئي وزارتون ڊٺيون ۽ ٺهيون.

متحده محاذ جي پليٽ فارم تان چونڊجي اچڻ

1953ع ۾ سنڌ اسيمبليءَ جون نيون چونڊون ٿيون، جنهن ۾ آزاد پاڪستان پارٽي، سنڌ هاري ڪميٽي ۽ پيپلز پارٽيءَ جي اشتراڪ سان متحده محاذ ٺهيو جنهن جي پليٽفارم تان جي. ايم. سيد ستن ميمبرن سان چونڊجي آيو ۽ سنڌ اسيمبليءَ ۾ مخالف پارٽيءَ جي اڳواڻ جي حيثيت ۾ ڪراچي واپس سنڌ کي ملڻ ۽ سنڌ لاءِ پاڪستان ۾ مستقل ۽ ناقابل ترديد حقن جي گهُر لاءِ يڪراءِ ٺهراءُ پاس ڪرايائين. ان کان ڏجي، چوڌري غلام محمد گورنر جنرل، ونيونٽ ٺاهڻ جي سازش رٿي، وزيراعليٰ سنڌ پيرزادي عبدالستار ميمبرن سميت ونيونٽ جي حمايت کان انڪار ڪيو، جنهن تي گورنر جنرل آئين ساز اسيمبلي ختم ڪري، نئين وزارت ٺاهي ۽ پيرزادي وزارت کي ڏسمس ڪري، خان بهادر ايوب کهڙي، علي محمد راشدي ۽ قاضي محمد اڪبر کان ونيونٽ جي منظوريءَ لاءِ سنڌ اسيمبليءَ مان ٺهراءُ پاس ڪرائڻ جو واعدو وٺي، پيرزادي جي جاءِ تي کهڙي کي وزيراعليٰ مقرر ڪيو جنهن پوليس جي مدد سان، ناجائز طريقن سان ميمبرن کي ڏيڄاري، سنڌ اسيمبليءَ مان ونيونٽ جي حق ۾ ٺهراءُ پاس ڪرايو. ڇهن ميمبرن: پير الاهي بخش، شيخ خورشيد، رئيس عبدالحميد جتوئي ۽ رئيس غلام مصطفيٰ خان مخالفت ڪئي. جي. ايم. سيد، قاضي فيض محمد ۽ حيدربخش جتوئي ۽ ٻيا قومي اڳواڻ جيل موڪليا ويا. هن ڀيري جي. ايم. سيد ڇهه مهينا جيل ۾ رهيو.

اُن کان پوءِ ون يونٽ اسيمبليءَ لاءِ اڳوڻن صوبائي اسيمبلي ميمبرن کان چونڊون ڪرايون ويون. انهن ۾ مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ سيد

صاحب ستن ميمبرن سان چونڊجي آيو. جتي متحده محاذ جي ليڊر جي حيثيت ۾ مخالف گروهه ۾ رهيو.

ائنٽي ون يونٽ فرنٽ قائم ڪرڻ

آگسٽ 1955ع ۾ سائين جي. ايم. سيد مغربي پاڪستان جي قومي ڪارڪنن جي ڪراچيءَ ۾ پنهنجي بنگلي تي خان عبدالغفار خان جي صدارت ۾ هڪ گڏجاڻي ڪوٺائي "ائنٽي ون يونٽ فرنٽ" ٺهرايو. بعد ۾ پاڪستان جي قومپرست پارٽين سان گڏجي لاهور ۾ "نئشنل پاڪستان پارٽي" ٺهرائي خان عبدالغفار خان کي صدر چونڊرايائين.

سيد صاحب مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ستن ميمبرن هوندي حڪمت عمليءَ سان ريپبليڪن پارٽي ۽ مسلم ليگ سان ناهه ڪري، 310 ميمبرن جي اڪثريت سان ونيونٽ مخالف ٺهراءُ پاس ڪرايو. جنهن جي صرف چئن ميمبرن مخالفت ڪئي.

اُن کان پوءِ مولانا ڀاشانيءَ سان ناهه ڪري جي. ايم. سيد نئشنل عوامي پارٽي ٺهرائي، جنهن جو صدر خان عبدالغفار خان ٿيو.

اڳتي هلي حڪمران ريپبلڪن پارٽي، ون يونٽ کي آئيني طرح ٽوڙائڻ ۽ مغربي پاڪستان جي قومن / صوبن کي خودمختياري ڏيڻ واري وعدي تان ڦري وئي. هن وعدي شڪنيءَ کان پوءِ جي. ايم. سيد ايندڙ چونڊن ۾ ونيونٽ کي ڊاهڻ لاءِ سنڌ ۾ سيني سياسي گروهن کي (ونيونٽ ٺهرائيندڙ ايوب کهڙي ۽ پير علي محمد راشدي سميت) متحد ڪري "ائنٽي ون يونٽ" فرنٽ قائم ڪيو ۽ اهڙي طرح بلوچستان ۽ سرحد ۾ به اهڙا فرنٽ قائم ٿيا. جي. ايم. سيد ۽ ٻين صوبن ۾ (بنگال

سميت) ونيونٽ خلاف سرگرميون ڏسي، ونيونٽ جي حامي گروهہ 8 آڪٽوبر 1958ع تي پوري پاڪستان ۾ مارشل لا لاڳو ڪري اسيمبليون ختم ڪري ڇڏيون. جي. ايم. سيد ۽ نئشنل عوامي پارٽيءَ جي ليڊرن کي جيل ۾ اماڻيو ويو. جي. ايم. سيد پوءِ 1960ع تائين جيل ۾ رهيو. ان کان پوءِ صحت جي خرابيءَ جي ڪري ڪيس مارچ 1966ع تائين سن ۾ نظربند رکيو ويو. نظربنديءَ جو فائدو وٺندي، جي. ايم. سيد مطالعو جاري رکيو. برصغير، دنيا ۽ سنڌ جي سياست، شخصيتن، انگريز سامراج کان آزاديءَ، مختلف پارٽين جي قيام، سندن جدوجهد، سنڌ جي بمبئيءَ کان آزاديءَ، ون يونٽ ۽ قيام پاڪستان بعد سنڌ کي پهتل نقصانن ۽ ٻين موضوعن تي ڪيترائي ڪتاب لکيا.

بزم صوفياءِ سنڌ جو بنياد:

نظربنديءَ مان آزاد ٿيڻ بعد جي. ايم. سيد جون 1966ع ۾ صحت جي خرابيءَ ۽ ٻين سببن ڪري سياست کان ڪناره ڪشيءَ جو اعلان ڪري، ”بزم صوفياء سنڌ“ جو بنياد وجهي، سنڌ جي قومپرست ۽ ترقي پسند اديبن ۽ سياسي ڪارڪنن کي ساڻ ڪٺي سنڌ جي مختلف شهرن ۾ ڪانفرنسون ڪوٺايون، قومي سجاڳيءَ ۽ جديد قوم جي تصور ۽ مذهب کي سياست کان ڌار ڪرڻ بابت صوفي بزرگن جي درگاهن تي خطبا ڏنائين، جن جو لب لباب اهو هو تہ: ”سنڌي هڪ قوم آهي ۽ سرزمين سنڌ وٽ اتحاد انساني، امن عالم ۽ ترقي بني آدم لاءِ خاص پيغام آهي.“

4 مارچ 1967ع واقعو ۽ ايوبي آمريت

4 مارچ 1967ع جي قومي سانحي پيش اچڻ ڪان پوءِ سنڌ ۾ قومي تحريڪ کي هڪ پيرو وڌندو ڏسي ۽ جي. ايم. سيد جي تحريڪ کي خطرناڪ سمجهي، ايوبي آمريت، جي. ايم. سيد کي جولاءِ 1967ع جي شروعات کان 1968ع جي آخر تائين وري نظربند ڪيو. ان نظربنديءَ کي جي. ايم. سيد ڪورٽ ۾ چئلينج ڪندي بيان ڏنو ته هو عملي سياست کان ڪناره ڪش آهي، پر کيس ون يونٽ جي مخالفت سبب نظربند ڪيو ويو آهي.

سنڌ متحده محاذ جو قيام:

پهرين مارچ 1969ع تي سائين جي. ايم. سيد کي آزاد ڪيو ويو. هن ون يونٽ مخالف دوستن ۽ ڪارڪنن سان رابطا ڪيا ۽ 9 مارچ 1969ع تي هڪ نئين سياسي جماعت ”سنڌ متحده محاذ“ قائم ڪيائين. 10 آگسٽ 1969ع تي بنگال جي قومي اڳواڻ شيخ مجيب الرحمان کي ڪراچيءَ گهرائي آجياڻو ڏنائين ۽ سنڌ، بنگال ۽ ٻين قومن جي وطنن بابت تاريخي سپاسنامو پڙهيائين. ائين ون يونٽ جي تحريڪ زور پڪڙيو.

ون يونٽ جو ٽٽڻ:

ذوالفقار علي ڀُٽي جي عوامي تحريڪ ۽ جي. ايم. سيد جي قومي تحريڪ آڏو فيلڊ مارشل ايوب خان گوڏا کوڙيا. ملڪ جون واڳون جنرل يحيٰ خان سنڀاليون ۽ هن قومي دٻاءَ هيٺ 1 جولاءِ 1970ع تي ون يونٽ ٽوڙيو ۽ صوبن کي هڪ ڀيرو وري ون يونٽ کان اڳ واري حيثيت

حاصل ٿي. جنرل يحيٰ خان ملڪ ۾ چونڊن جون اعلان ڪيو. شيخ مجيب الرحمان 6 نقاطي پروگرام هيٺ اوپر پاڪستان ۾ چونڊن ۾ حصو ورتو. سنڌ ۾ صرف سائين جي. ايم. سيد، قاضي فيض محمد ۽ شيخ اياز سندس پروگرام جي حمايت ڪئي. جي. ايم. سيد عوامي ليگ جي 6 نقاطي پروگرام سان مطابقت رکندڙ پروگرام هيٺ چونڊن ۾ حصو ورتو پر ڪامياب نہ ٿيو. مشرقي پاڪستان ۾ شيخ مجيب الرحمان مڪمل اڪثريت حاصل ڪئي ۽ مغربي پاڪستان جي صوبن ۾ پيپلز پارٽيءَ سڀ کان وڏيڪ سيٽون کنيون. شيخ مجيب الرحمان کي باوجود اڪثريت جي اقتدار نہ مليو پر مغربي پاڪستان ۾ اڪثريت حاصل ڪندڙ پيپلز پارٽيءَ کي اقتدار ڏنو ويو. 16 ڊسمبر 1971ع تي مشرقي پاڪستان، وڏي خون خرابي کان پوءِ بنگلاديش بڻجي ويو. ٻئي طرف 18 مئي 1971ع کان 31 ڊسمبر 1971ع تائين جي. ايم. سيد کي پنهنجي گهر ۾ نظربند رکيو ويو.

جيئي سنڌ محاذ جو بنياد وجهڻ

18 جون 1972ع تي هم خيال سياسي ۽ قومي ڪارڪنن ڪي ڪراچيءَ ۾ پنهنجي بنگلي تي گهرائي، جي. ايم. سيد پارليامينٽري سياست کان بيزار ٿي، ”جيئي سنڌ محاذ“ نالي نئين پارٽي قائم ڪئي. ان دوران جولاءِ 1972ع ۾ پيپلزپارٽي جي حڪومت ۾ وزيراعليٰ سنڌ ممتاز علي ڀٽي، سنڌ اسيمبليءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ کي سرڪاري ٻولي بنائڻ جو بل پاس ڪرايو جنهن تي هڪ طبقي گوڙ ڪيو. سنڌ ۾ ٻوليءَ وارا فساد ٿيا، جنهن ۾ ڪيترا ماڻهو قتل ٿيا. وفاقي حڪومت، صوبائي حڪومت تي دٻاءَ وجهي، هڪ آرڊيننس ذريعي سنڌ ۾ سنڌي ۽ اردو ٻنهي زبانن کي سنڌ جون سرڪاري زبانون قرار ڏنو. ان صورتحال ۾ جي. ايم. سيد، 31 جولاءِ 1972ع تي ڪراچيءَ ۾ هڪ اجلاس ڪوٺائي، سنڌ جي گشت ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. 1 آگسٽ 1972ع تي پريس ڪانفرنس ڪري، بنگلاديش کي تسليم ڪرڻ ۽ سنڌ کي خوداختياري ڏيڻ ۽ سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي بنائڻ جا مطالبا ڪٽي، نئين ضلعي کان دورو شروع ڪيائين. 2 آگسٽ 1972ع تي مسلم ڪاليج حيدرآباد واري جلسي ۾ شرپسندن مٿس بم اڇلايو جنهن ۾ جي. ايم. سيد خدا جي مهربانيءَ سان بچي ويو پر سندس هڪ ساٿي دوست محمد پراچا شهيد ٿي ويو. نامور مصور گل محمد کتري ۽ قومي ڪارڪن عمر شوري سميت 18 ڪارڪن سخت زخمي ٿيا. جي. ايم.سيد گشت ڪري جيئڻ سن واپس پهتو تہ 8 آگسٽ 1972ع تي سنڌ حڪومت کيس گهر ۾ نظربند ڪيو. اهڙيءَ طرح جي. ايم. سيد سواءِ ٿورن وقفن جي وڏو عرصو نظربند رهيو. ان وچ ۾ سندس پوئلڳن سندس رهبريءَ ۾ 1977ع ۾

”جيئي سنڌ محاذ“ ۾ اڳتي هلي ڪجهہ شاگردن ”جيئي سنڌ تحريڪ“ نالي پارٽيون ٺاهي، قومي جدوجهد شروع ڪئي (ڏسو: جيئي سنڌ هلچل). 17 جنوري 1986ع تي جي. ايم. سيد پنهنجي سالگرهہ تي خان عبدالغفار خان کي سن ۾ گهرايو ۽ پنهنجا ”آزاد سنڌ“ بابت ويچار ونڊيا. خان عبدالغفار خان جي طبيعت خراب ٿيڻ بعد جڏهن کيس دهليءَ علاج لاءِ موڪليو ويو تہ جي. ايم. سيد سرڪار جي اجازت سان، 2 جولاءِ 1987ع تي پنهنجي ساٿيءَ جي مزاج پرستيءَ لاءِ هندستان ويو. اتان واپس موٽڻ بعد جي. ايم. سيد پاڪستان جي تاريخ ۾ پهريون ڀيرو ڊسمبر 1987ع ۾ سنڌ جو دورو ڪيو. 12 ڊسمبر 1987ع تي کيس ميرپور پٽي مان ممتاز علي خان ڀُٽي جي بنگلي تان گرفتار ڪري، ڪراچيءَ ۾ آڻي نظربند ڪيو ويو. جتان آگسٽ 1988ع ۾ آزاد ڪيو ويو. 1 مئي 1988ع تي نظربنديءَ دوران جي. ايم. سيد سن ۾ ”سنڌ قومي اتحاد“ جوڙايو. جنهن جو صدر رئيس عبدالحميد خان جتوئي مقرر ٿيو. ٿيون ڀيرو جي. ايم. سيد آڪٽوبر 1989ع تي سنڌ جي 5 ضلعن جي دوري تي نڪتو ۽ کيس 10 ڊسمبر 1989ع تي جيڪب آباد کان اڳتي بلوچستان بارڊر وٽ گرفتار ڪيو ويو. 1990ع ۾ کيس آزاد ڪيو ويو.

17 جنوري 1992ع تي سائين جي. ايم. سيد نشترپارڪ ڪراچيءَ ۾ پنهنجي 89هين سالگرهہ جي موقعي تي نيو ورلڊ آرڊر جي روشنيءَ ۾ اقوام متحده کي دنيا جي ملڪن جي نئين سر جوڙجڪ جو مشورو ڏنو ۽ ان ۾ سنڌ جي آزاديءَ جو ڪيس بہ پيش ڪيو. 19 جنوري 1992ع تي کيس نظربند ڪيو ويو جيڪا نظربندي سندس زندگيءَ جي آخري لمحن تائين قائم رهي. 17 مارچ 1995ع کان پوءِ سندس طبيعت خراب ٿي وئي. 18 مارچ کان وٺي جناح اسپتال ۾ نظربنديءَ دوران زير

علاج رهيو. ان دوران سندس خاندان توڙي تنظيم پاران علاج لاءِ پرڏيهه موڪلڻ جون ڪوششون ورتيون ويون، پر سرڪار طرفان اجازت نه ڏني وئي ۽ سڄي سنڌ ۾ احتجاج پڻ ٿيا.

لاڏاڻو:

سنڌ جي هن قومي رهبر، مفڪر سائين جي.ايم سيد 25 اپريل 1995ع جي رات جو دير سان پنهنجو دم ڌڻيءَ حوالي ڪيو. صبح تائين لکين ماڻهو سن پهچي ويا. 25 اپريل تي لکين سوڳوارن جي موجودگيءَ ۾ سيد کي سن جي آبائي قبرستان ۾ جنازي نماز بعد مٽيءَ ماءُ حوالي ڪيو ويو. سندس تدفين وقت قرآن پاڪ، انجيل، توريت، گيتا ۽ شاهه جي رسالي جو ورد ٿيندو رهيو ۽ ان ورد دوران سنڌ جي تاريخ جي هن عظيم شخصيت کي مٽيءَ ماءُ حوالي ڪيو ويو. اُن موقعي تي سنڌ جي قلمڪارن مٿس ڪيترائي ليک لکيا، ڪيترن شاعرن کيس شاعريءَ جي پيٽا پيش ڪئي، اُنهن شاعرن مان امرڪوٽ جي جهونڙي شاعر جمن دربدر هڪ وائي لکي پيٽا پيش ڪئي هُئي، جنهن ۾ هُن سائين جي.ايم سيد جي سيني عاشقن کي هن دُعا ڏني آهي، ۽ آءُ سمجهان ٿو ته جمن جي اها وائي سائين جي.ايم سيد جي جيون جو هڪ تسلسل آهي، جيڪا آءُ هتي ڏيڻ ضروري ٿو سمجهان:

سن جو سائين هو اَلا!
وڻ وڻ واسي ويو!!!
ڪڏهن ڪين جُهڪيو.
اهڙو عاشق سنڌ جو ڄمندو ڪين پيو.

وڻ وڻ واسي ويو!!!

ڪڏهن ڪين جُهڪيو.

علم ادب تاريخ جو ويو ٻاري يار ڏيئو.

وڻ وڻ واسي ويو!!!

ڪڏهن ڪين جُهڪيو.

پنهنجي هر ويريءَ کي جنهن مُرڪي معاف ڪيو

وڻ وڻ واسي ويو.!!!

ڪڏهن ڪين جُهڪيو.

جمن منهنجي محبوب جا اوهين عاشق سپ جيئو.

وڻ وڻ واسي ويو!!!

ڪڏهن ڪين جُهڪيو.

اولاد:

سائين جي. ايم. سيد کي ٽن ڌيئرن ۽ ٻن پُٽن جو اولاد ٿيو. سندس وڏو پُٽ امير حيدر شاهه قومي اسيمبلي ۽ صوبائي اسيمبلي سنڌ جو ميمبر رهيو. سندس ٻئي فرزند سيد امداد محمد شاهه سياست ۽ سماجي خدمتن ۾ وڏو نالو ڪڍيو. صوبائي اسيمبليءَ جو ميمبر به رهيو. سندس وڏي ڌيءَ جو نالو جيجي زرين تاج هو ۽ ٻي نياڻيءَ شمع ايمن ۽ آخري ڌيءَ ڊاڪٽر دُرشهوار سيد آهي، جن مان ڊاڪٽر دُر شهوار "شاهه لطيف جي عالمي پيغام" تي ايڊنبرا يونيورسٽيءَ مان پي. ايچ. ڊي ڪئي ۽ ڪيترا سال شاهه عبداللطيف ڀٽائي چيئر ڪراچيءَ جي ڊائريڪٽر رهي، ۽ سماجي ڪمن ۾ به سرگرم رهي، اُن ڪانسواءِ عورتن ۾ سجاڳيءَ آڻڻ لاءِ هن عورتن جي تنظيم (A.S.W.A) آل سنڌ وومين ائسوسيئيشن جو بنياد وڌو. تحقيق جي فن تي بهترين ڪتاب تيار ڪيائين ۽ شاهه جي رسالي کي ٽن زبانن ۾ ترجمو ڪري ڇپايائين، شاهه سائينءَ تي ببليوگرافي تيار ڪيائين. سندس انهن ڪمن تي سنڌ ۽ سنڌي قوم کي مٿس فخر آهي. سندس پوٽو سيد جلال محمود شاهه، سنڌ اسيمبليءَ جو ميمبر، اسپيڪر ۽ ڊپٽي اسپيڪر رهيو آهي ۽ هن وقت "سنڌ يونائيٽيڊ پارٽي" ناهي سياست ۾ سرگرم آهي. سيد جلال محمود شاهه جو ڊپٽي اسپيڪر وارو دَور سُٺو رهيو.

❐

سائين جي. ايم. سيد جا ڪتاب

(1) محال مانجهندن جو تعليمي ۽ تنظيمي پروگرام (1928ع)

(2) هندستان جا مسلمان ۽ پاڪستان (ترجمو: مئي 1941ع)

(3) سنڌ جي عدالت جي انتظاميه کان جدائي (1946ع)

(4) مسلم ليگ جي مخالفت ڇو؟

(5) نئين سنڌ لاءِ جدوجهد (2 ڀاڱا)

(6) پيغام لطيف

(7) پاڪستان ۾ قوميتن جو مسئلو

(8) چوند ادبي مضمون

(9) چوند سياسي مضمون

(10) سنڌ جي بمبئيءَ کان آزادي

(11) سنڌ متحده محاذ ۾ ونيونٿ

(12) جنب گذاريم جن سين: 2 ڀاڱا

(13) جيئن ڏٺو آهه مون

(14) موجوده سياسي مسئلا

(15) جديد سياست جا نورتن

(16) رهاڻ (ميران محمد شاهه جا خط)

(17) ساهڙ جا سينگار (علامه آءِ. آءِ. قاضيءَ جا خط)

(18) خط ۽ مضمون (پير علي محمد راشديءَ جا خط)

(19) بزم صوفياء سنڌ جو آئين ۽ خطبا

(20) سنڌي ڪلچر

(21) واجڻ وير اڳين جا (محمد امين کوسي ۽ جي. ايم. سيد جا خط)، ٻه ڀاڱا

(22) اڄ پڻ چڪيم چاڪ (اديبن جا خط)

(23) ڪجهہ خط (برصغير جي سياستدانن جا خط)

(24) خطبات سيد

(25) جديد عالمي سياست

(26) سنڌ جي ڪهاڻي، سيد جي زباني (تقريرون)

(27) پاڪستان جي ماضي ۽ حال تي طائرانہ نظر

(28) ديارِ دل ۽ داستانِ محبت

(29) سنڌو ديش ڇو ۽ ڇا لاءِ

(30) سنڌوءَ جي ساڃاهہ: ٻہ ڀاڱا

(31) مسلم سربراهہ ڪانفرنس جو تجربو

(32) هھڙا هاڃا ٿين (پمفليٽن جو مجموعو)

(33) پنهنجي ڪهاڻي پنهنجي زباني، جلد پهريون

(34) پنهنجي ڪهاڻي پنهنجي زباني، جلد ٻيو

(35) سنڌ ڳالهائي ٿي (عدالتي بيان)

(36) سڏ پڙاڏو (جي. ايم. سيد ۽ محمد ابراهيم جويي جا خط)

(37) پيام عمل

(38) حاصل جنين حال (جي. ايم. سيد جا امين کوسي ڏانهن خط)

(39) آيو تڙ تماچي (رئيس ڪريم بخش نظاماڻيءَ جا خط)

(41) جي. ايم. سيد جون تحريرون، ٽي ڀاڱا

(42) سنڌ جا سُورما

(43) رهبر

اردوءَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب:

(1) جيسا مين ني ديڪا

(2) پيغام لطيف

(3) سنڌ ڪي آواز (مترجم: فهيم شناس ڪاظمي)

(4) آوازِ سنڌ (مترجم: مجيب انقلابي)

(4) سنڌ ڪي بمبئي سي علحدگي

(5) اپني ڪهاني اپني زباني وغيره.

انگريزيءَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب:

(1) Sindh & Seperation of Judicial from Executive (A Complete Scheme: 1946),

(2) Struggle for New Sindh

(3),Six Point Formula,

(4) A Case for Sindhu Desh

(5),Sindhu Desh :A Nation in Chains,

(6) Religion & Reality or My Vision to Religion,

(7 (Sindhu Desh :A Study into Separate Identity Through the Ages,

(8 (Sindhu Desh :The Case Yet to Settle (Translated by: M. Ibrahim Joyo.(

اهڙيءَ طرح سائين جي. ايم. سيد جي تاريخي لائبرريءَ ۾ سندس انگريزي ڪتاب Letters of M. A. Jinnah & G. M. Sayed ، آتم ڪٿا جو رهيل حصو ڊائريون، مضمون، خط ۽ ٻيو ڪيترو اڻ ڇپيل مواد موجود آهي.

❐

سائين جي.ايم سيد ڪي منظوم پيٽا

مَقتِلَن جي پِتيَن تي پَڙهين ٿو تہ پَڙهہ،
بِي شَهيدن جي رَت جِي ڳاٽي نَہ آ،
هِڪ بلاول هو جو گهاٽي ۾ ڪَٽجِي ويو،
هڪڙو سيد آ جَنهن جِي پُڄاٽِي نہ آ.
(حليم باغي)

مرد مهانُ بچائي ڏي

- سرڪش سنڌي

مرد مَهانُ بچائي ڏي،
سنڌوءَ مانُ بچائي ڏي.

سيد هڪڙو شخص نہ آ،
هيءُ جهانُ بچائي ڏي.

سنڌ جو پاڳُ بچي پوندو،
ٽُون پڳوان! بچائي ڏي.

پِٽَ تي پينگ نٿو چاهيان،
شاهہ جو شانُ بچائي ڏي.

آزادي قومن جو شانُ،
هي اعلان بچائي ڏي.

ماڻهوءَ موت غلامي آ،
هر انسان بچائي ڏي.

سرڪش سنڌيءَ جو سائين،
دين، ايمان بچائي ڏي.

❒

هڪ سن جو سيد وارث آ،

ـ زخمي چانڊيو

سنڌ گدڙن ڪاڏي ناهہ اجان،
جو گيدي ٽُنهنجي آڻ ميجان،
تنهن ڪان ماءُ ڪي مان ها ڪونہ ڄمان.

ٽُنهنجا رُعب ۽ تاب ٻہ ڄاڻان ٿو،
۽ سن جا خواب ٻہ ڄاڻان ٿو.

هن سِرَ ۾ جيسين ساهہ اٿم،
آزاديءَ تي ويساهہ اٿم.
هڪ سن جو سيد وارث آ،
ٻيو وارث ڀِٽَ جو شاهہ اٿم.

ٿو جِيئان ’زخمي‘ شينهن جيان،
ها جيسين سنڌ تي ساهہ ڏيان.
❒

فڪر جيئينم سيدَ جو

ـ مشڪور ڦلڪارو

فڪر جيئينم سيدَ جو آهه ’پيغامِ سنڌ‘،
چُٽندي جنهن سان جِند، دنيا جي مظلومَن جي.

فڪر جيئينم سيد جو، سَنئين سِڌي ڳالهه،
سنڌي سمجهن شال، ڪيڏي ڪِپهه ڪنن مان!

فڪر جيئينم سيد جو، سنڌوءَ جي ساڃاهَه،
ڏَسيل جنهن ۾ ڏاهه، آهه اصل آزاديءَ جو.

فڪر مخدوم بلال جو، محبت عزت ۽ آجپو،
جهانگي هٽي جهپو، ڪيو سنڌ سنگهرن مان.

فڪر راجا اِندر جو، هِنيين ساڻ هنڊاءِ،
ٻُڏي وري ٻُڏاءِ، رک وڏائي وجودَ جي.

فڪر ’صوفياءِ سنڌ‘ جو ’ترقي بني آدم‘،
ٿيندو امن_ عالم، انساني اتحادَ سان.

فڪر ’صوفياءِ سنڌ‘ جو ’پر امن بقاءِ باهم‘،
ترقي بني آدم، ٿيندي انساني اتحاد سان.

فڪر شاهہ لطيفَ جو، سمجهي ٿيءُ انسان،
بنا عشق ايمان، اڌورو آدميءَ جو.

فڪر شاهہ لطيف جو، آزاديءَ اهڃاڻ،
سمجهي ٿيءُ سُڄاڻ، مَرڪين منهن مٽانهين سان.

فڪر جيجل سنڌ جو، سمجهي پوءِ سمجهاءَ،
جهنبو ڪو جهولاءَ، ماٺهيي جو مشڪور تون!

❒

ڇا تہ شخص هو...

ـ حاجي ساند

موت جو بہ عشق هو ۽ زندگي ڇڏيو نٿي،
هُو شخصُ پيو تہ ڇا هُيو، جو عاشقيءَ ڇڏيو نٿي.

ٻَري ٿي نَڪَ جي ڦُلي، اُڏيُون ٿي يار جُون چَڳُون،
چَنڊ ڪَيُون ٿي ڪينچلُون ۽ چانڊنيءَ ڇڏيو نٿي.

اسان جي زندگي اندر اِها بہ رات پَئي هُئي،
وَڃڻ ٿي چَاهيو اسان ۽ سَڪيءَ ڇڏيو نٿي.

پَئونر ڪهڙي ڳالهڙِي هُنَ ڇَريءَ ساڻ ڪَيَئي،
گُلَن عَجَبَ مان پُڇيو ڇو ڪَليءَ ڇڏيو نٿي.

ڇَپائُون سِجَ لَٿي ڪان پيِو قافلي جو ڇا ٿِيو،
ڇَپيو سين لاَٿَ ٿي ٻَري ۽ روشنيءَ ڇڏيو نٿي.

❒

سائين جيئيم سيد جي نالي

- وسيم سومرو

ٽُنهنجي ڇهري جون جرڪندڙ مُرڪون،
چمڪندڙ چنڊ جا ليئا آهن،
ٽُنهنجون شاداب، سنڌ لئہ سوچون،
رات ۾ تمڪندڙ ڏيئا آهن.

خوابَ سنڌو نديءَ جيان ٽُنهنجا،
جن ۾ لهرن جي لوچ جاڳي ٿي،
جن ۾ جا آسَ تو سمهوئي آ،
وقت جي وهڪرن کي جهاڳي ٿي.

سن ۾ تو جنم وتو بيشڪ،
تنهنجو سوڳنڌ اروڙ سان آهي،
پيار تنهنجو زمين تي پکڙيلَ
پوک جي اوڙ سان آهي.

تون ٻگهن سان نہ ٻيلهہ ٿئين ڪڏهين،

تنهنجي ٻولي آ هنج جي ٻولي،
هي ستارا نہ جهلملائن ڇو؟
تو جهلي آ زمين جي جهولي.

ڪونہ آهين ڏنو انڌيرن ڪان،
سونهن جهڙو سُهاءُ آهين تون،
گرجندي برسندين هوائن سان،
ڪنهن ڪڪر جو اُهاءُ آهين تون.

تُنهنجي تصوير ڪان بہ ڇِرڪن ٿا،
قيد ۾ جن سدا رکيو توکي،
تون هوائن جي ٿي وئين وائي،
شاهہ جي پيار جيئن ٻکيو توکي.

تُنهنجي دل جي دعا سڀن جي لئہ
شال مورن جيان نچي ڌرتي،
سرءَ جي شل سڙي وڃي موسم،
شال ٿولارجي رچي ڌرتي.

ڪو رني ڪوٽ ٿو سڏي توکي،
ڪا مياٽي پڇي پئي تنهنجو!
ڪنهن بلاول جو روپ ٿي ارڏو،
ڪا ڪهاٽي پُڇي پئي تنهنجو!

هُو ڪراچي، هُو سمنڊ تي پيڙا،
مورڙي جي مزار تي ميڙا،
نيٺ آزاد سرحدون ڏينديون،
ورسندا سنڌ جا سيئي ڇيڙا.

پنهنجي ڪردار ۾ سدا اوچو،
ڪير ٽر جي جبل جيان آهين!
ڪهڪشان جي ٽڙيل ولين وانگر،
تون تہ مون ۾ ازل جيان آهين.

□

ڪنڌيءَ تي جُهور هوندو هو

ــ بخشل باغي

پتڻ تي پُور هوندو هو
دريا ڀرپور هوندو هو.

سنڌوءَ جي ويڪري ڇاتي،
ڪنارو ڏُور هوندو هو.

پکين ٻوليو پئي ٻولين مان،
ڪنڌيءَ تي جُهور هوندو هو.

ڏنائين حوصلا هر پل،
توڙي جو ڇُور هوندو هو.

ٽڏيري ڇانو هو نِم جي،
وٽن جو ٻُور هوندو هو.

سُجاڳيءَ جي علامت هو،
وطن لئہ نُور هوندو هو.

ڪنيائين تُهمتون سِر تي،
ميان! منصُور هوندو هو.

مرڻ جيئڻ آ ڏرتيءَ سان،
سندس منشُور هوندو هو.

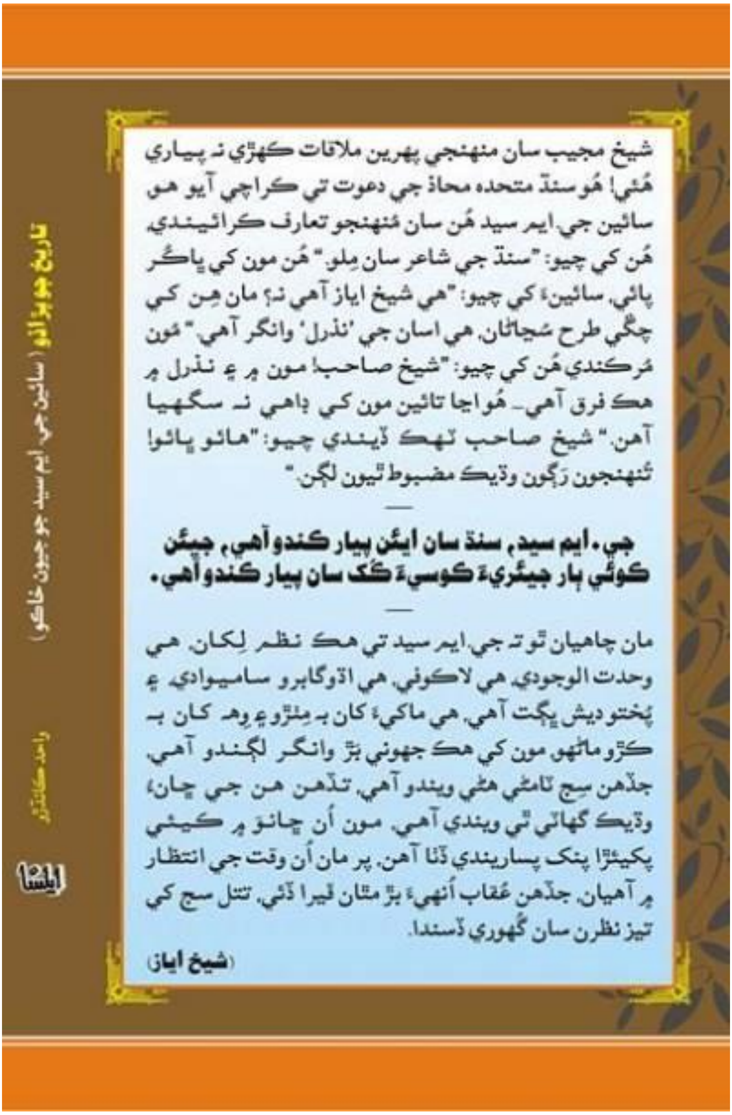

شيخ مجيب سان منهنجي پهرين ملاقات ڪهڙي نہ پياري هُئي! هُو سنڌ متحده محاذ جي دعوت تي ڪراچي آيو هو سائين جي. ايم سيد هُن سان مُنهنجو تعارف ڪرائيندي، هُن کي چيو: "سنڌ جي شاعر سان مِلو." هُن مون کي ڀاڪر پائي، سائينءَ کي چيو: "هي شيخ اياز آهي نہ؟ مان هِن کي چڱي طرح سڃاڻان. هي اسان جي 'نذرل' وانگر آهي." مُون مُرڪندي هُن کي چيو: "شيخ صاحب! مون ۾ ۽ نذرل ۾ هڪ فرق آهي- هُو اجا تائين مون کي ڏاهي نہ سگهيا آهن." شيخ صاحب ٽهڪ ڏيندي چيو: "هائو ڀائو! ٿنهنجون رَڳون وڏيڪ مضبوط ٿيون لڳن."

—

جي. ايم سيد، سنڌ سان ايئن پيار ڪندو آهي، جيئن ڪوئي ٻار جيئري ءَ ڪوسيءَ ڳَڪ سان پيار ڪندو آهي.

—

مان چاهيان ٿو تہ جي. ايم سيد تي هڪ نظم لِکان. هي وحدت الوجودي، هي لاڪوفي، هي اڏوگابرو ساميوادي ۽ پُختو ديش ڀڳت آهي. هي ماڪيءَ ڪان بہ مِٺڙو ۽ وِهہ کان بہ ڪڙو ماڻهو مون کي هڪ جهوني ٻڙ وانگر لڳندو آهي. جڏهن سِج ٽامڻي هٽي ويندو آهي، تڏهن هن جي ڇانءِ وڏيڪ گهاٽي ٿي ويندي آهي. مون اُن ڇانوَ ۾ ڪيتي پکيئڙا پنک پساريندي ڏٺا آهن. پر مان اُن وقت جي انتظار ۾ آهيان. جڏهن عُقاب اُنهيءَ ٻڙ مٿان ڦيرا ڏئي، تتل سج کي تيز نظرن سان گُهوري ڏسندا.

(شيخ اياز)